

ОНТУСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Өлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы		39/11-
Дәріс кешені		58 беттің 1 беті

ДӘРІС КЕШЕНІ

Пәні: Философия

Пән коды: Fil 2101

ББ атауы және шифры: «6В10117- Стоматология»

Оқу сағаты/кредит көлемі: 150/5

Оқу курсы мен семестрі: 2/4

Дәріс көлемі: 10 сағат

Шымкент, 2024 ж

ONTÜSTIK-KAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы		
Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 2 беті

Дәріс кешені «Философия» пәнінің жұмыс оқу бағдарламасына (силлабус) сәйкес
 әзірленген және кафедра мәжілісінде талқыланды

Хаттама № 11 « 10 » 06 2024 ж.

Кафедра меңгерушісі:

Ш.А. Аширов

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 3 беті

№ 1 дәріс

- 1. Тақырыбы:** Философияның пайда болуы және дамуы
- 2. Мақсаты:** Философияның мәнін, оның пәні мен функцияларын, философиялық дүниетанымның ерекшеліктерін және философиялық білімнің ерекшеліктерін түсіндіру.
- 3. Дәріс тезистері:**

1. Философиялық білімнің негізгі сипаттары
2. Философияның қызметтері
3. Философияның адам және қоғам өмірінде атқаратын рөлі

Философия ғылымының мәнін және мақсатын анықтау үшін философия туралы философия тарихында айтылған анықтамаларды қарастырып көрейік, себебі, **Карл Ясперстің** сөзімен айтсақ, “философиялық пайымдау дегеніміз философия тарихына үнілу”.

Антика дүниесінің данышпандары философия туралы былайша пайымдаған екен:

Сократ: “Философия - ойлау арқылы ақиқатқа, білімге жету”.

Геродот: “Философия - білімді, ақылдылықты сүю”.

Аристотель: “Философия - ғылымдар негізі”. Орта ғасырдың діни ойшылдары:

Аврелий Августин: “Философия - ақылдылыққа құштарлық”.

Томас Аквинат: “Философия - барлық ақиқаттың негізі болатын ақиқат (Құдай) туралы ілім”.

Француз философы **Мишель Монтень:** “Философияның қайғылы, іш пыстыратын нәрселерге еш қатысы жоқ. Даналықтың ерекше бір белгісі - ақылдың көмегімен өмірді қуанышты сипатта ғана қабылдау, ол жан жарасын жеңілдетеді, ауруды жеңуге көмектеседі”.

Жаңа Дәуір ойшылы **Томас Гоббстың** пікірінше, “Философия адамның ақыл-ойы, ол жаратушы тәңірдің барлық істерін зерттеуші, осы істердің ретін, себептерін, салдарын анықтауға көмектеседі”. **Рене Декарт:** “Философия - даналық, адам танып-біле алатын заттар туралы егжей-тегжейлі, жан-жақты білім”.

Неміс философы **И.Г.Фихтенің** пайымдауынша, “Ғылыми даму барысында оның шеңберінен шығып кеткенімен, философия адамның ақыл- ойымен тығыз байланысты”.

Осы анықтамаларға сүйеніп, философиялық білім және оның негізгі белгілері туралы тұжырымдар жасасақ:

1) Философия **даналықпен, ақыл-оймен** байланысты. **Философия** терминінің өзі грек тілінен аударғанда **phileo** - сүйемін, **sophia** - даналық дегенді, басқаша айтсақ, даналыққа құштарлық дегенді білдіреді.

2) Философияның басы - **таңдану**. Сократ “Менің білетінім – мен ештеңе білмеймін, басқалар оны да білмейді” дегендей, таңданған адам заттың, құбылыстың себебіне тереңдеп үніледі, философиялық пайымдау жасауға ұмтылады.

3) Философиялық білімге **еркіндік, тәуелсіздік** тән. Адам философиялық білім жинауға өз еркімен ұмтылады. Тәуелділік философияны көркейтпейді. Грек философиясының еркін, кең түрде дамып, философиялық ойлаудың керемет үлгілеріне қол жеткізгені, керісінше, идеологияға негізделіп, еркін ойлауға тиым салынған кеңестік заман философиясының мазмұны бұл пікіріміздің жақсы мысалы.

4) Философия **ақылды ойлау мәдениетін** қалыптастырады. Бұл - байыпты, ғылыми,

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 4 беті

толерантты, еркін, творчестволық ойлау.

5) Философия жауабын табу қиын, тез арада шешу мүмкін емес, күрделі мәселелерді зерттеумен айналысады. Мысалы, адам өмірінің мәні мәселесі, табиғат, қоғам, және адамның арақатынасы мәселесі **мәңгілік** мәселелер болып саналады.

Философияның анықтамасы:

Философия - бар болып отырғанды (сущее) тұтас, элементтері бірі - бірімен тығыз байланысты түрде қарастыратын, оның даму заңдылықтарын зерттейтін ғылым.

Осы бар болып отырғанның арасындағы басты элемент - **Адам**, сондықтан ол философияның ең басты зерттеу объектісі. Қазақ халқының көрнекті жазушы-философы **М.Әуезов** өзінің “Философия жайынан” еңбегінде айтқандай: “Философия... - кең ақыл, терең қиял шығарған, адамның жанын тәрбиелейді, жүрегін ағартып, адамшылығын арттырып, ақтылыққа сүйрейді. Философия:

- 1) адамның қайдан жаралғанын шешпек;
- 2) адамның жанын, ішкі халін тексермек;
- 3) адамның дүниеге келген мақсатын тексермек.

Философия адамшылық жолындағы қараңғы қалтарыстарда қолға ұстаған шамшырақ”.

Бұл ойларды неміс философы И.Канттың сөздерімен толықтыруға болады: “

- 1) Мен не біле аламын?
- 2) Мен не істеуім керек?
- 3) Мен не нәрсеге үміттенем аламын?
- 4) Адам дегеніміз не?

Бірінші сұраққа **метафизика** жауап береді, екіншісіне – **мораль**, үшіншісіне - **дін**, төртіншісіне - **антропология**. Бірақ осының бәрін антропологияда жинақтауға болады, себебі алдыңғы үш сұрақ соңғыға кіреді.

...Адамға аса қажет білім болса, ол мен оқытып отырған, адамға дүниеден өз орнын табуға көмектесетін ғылым және одан адам болу үшін не істеуді үйренуге болады”.

Философияның қызметтері:

1) көзқарастық - философиялық көзқарас көзқарастың жоғарғы деңгейі болып табылады. Көзқарас - адамның өзі, қоғам, дүние туралы өзіндік ой-пікірлерінің күрделі құрылымнан тұратын жиынтығы. Оның құрамдас бөліктері ретінде білімді, ақыл-ойды, сезімдерді, үміт- ұмтылыстарды, наным-сенімдерді, құндылықтарды, күдік-күмәндарды және тағы басқаларды атауға болады. Көзқарастың мифологиялық, діни түрлері белгілі, олардың да адам өміріндегі маңызы ерекше. Бірақ философия ғана жан-жақты, ғылыми, терең, толыққанды көзқарасты қалыптастырады.

2) рационалды жүйелеу - философия адам тәжірибесін теориялық деңгейде тұжырымдайды, ғылыми емес, қарапайым бақылаулардың және ғылыми танымның нәтижелерін философиялық деңгейде қорытып- сараптайды, дұрыс-бұрысын айырып, белгілі бір жүйеге келтіреді.

3) сыни - философиялық ұғымдар мен категорияларды, заңдарды игеру, философия тарихымен, оны жасаушы философиялық тұлғалармен танысу, олардың ілімдерін зерттеу адамға өз өміріне, қызметіне, қоғамдағы орнына тереңірек үңілуге, сыни тұрғыдан талдауға үйретеді. Философия ғылымының көмегімен адам өз өмірін қайта құруға талпынады деуге болады. Ол жеке адамның ғана емес, бүкіл қоғамның тыныс-тіршілігін сыни сараптан өткізеді, адам мен қоғамның ақиқатқа жету жолындағы

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 5 беті

кателіктерін жоюға ықпал етеді.

4) болжам жасау - философия жеке адамның да, бүкіл қоғамның да болашағын болжауға септігін тигізеді, жаңа көзқарас-идеялардың негізін салады. Әрине, болашақты түгелдей жоспарлау мүмкін емес. Бірақ философияның көмегімен адам өзінің басты мақсаты - саналы тіршілік етуші адам атына сай өмір сүру сатыларын, өмірлік мақсаттарын, қысқа өмірде қажет болатын негізгі ұстанымдарын жалпы түрде болса да анықтап алады.

5) гуманистік - философия адамды дүниедегі ең басты құндылық деп таниды. Философия ғылымының көмегімен адам өзін ардақтауды, өзімен бірге өмір сүріп отырған басқа адамдарды бағалауды, өзінің бойында адамшылық қасиеттерді тәрбиелеп-дамытуды үйренеді.

6) практикалық - неміс философы Гегель философияны өмір көшінен үнемі кеш қалып жүреді деп сынаса да, қазіргі философияның, онымен айналысатын философ мамандардың негізгі мақсат-міндеті оның практикалық сипатын зерттеу болуы деп ойлаймыз. Жан-жағынан адам, өмір, қоғам, дүние, табиғат туралы түсініксіз сұрақтар қаумалап, өмірден, қоғамнан өз орнын таба алмай қиналған қазіргі заман адамына құрғақ теориялар мен шым-шытырық абстракциялардан пайда шамалы, оған өзінің кім екенін, дүниеге келгендегі мақсатын түсіндіріп беретін, алдынан күнбе-күн тосып отырған қиыншылықтарды жеңуге көмектесетін, бір сөзбен айтсақ, практикалық сипаты бар философия қажет. Бірақ, бұл пікірден философия күйбең тіршіліктің пендешілік қажеттіліктерін түсіндіруді қанағат тұтып қоюмен шектелуі қажет деген тұжырым туындамауы керек, керісінше, ол әрбір адамды терең толғаныс-ойларға жетелеп, өткініші нәрселерден мәңгілік, мызғымас құндылықтарға бойлауға шақыруы тиіс.

Философияның адам мен қоғам өміріндегі орны аса зор:

- 1) философия жеке адамның, әсіресе, жоғары оқу орнында білім алушы маманның **Тұлға** ретінде қалыптасуына маңызды ықпал етеді.
- 2) Философия адамға өмірлік бағыт-бағдар береді.
- 3) Философия дұрыс, ақылды ойлай білуге, өзі туралы тереңірек ойлануға әсерін тигізеді.

Швейцария философы Ю.Бохенский философияның қоғамдағы, адам өміріндегі рөлі туралы айта келіп, ұғымдар әлемінде өзімен-өзі өмір сүруші, адамдардың көбі үшін түсініксіз жан ретінде қабылданатын қарапайым философтың оны қоршаған басқа адамдардың, жалпы қоғамның санасына күшті әсер ететіндігін ескертеді, философ өз ойымен әуелі бір адаммен, сонан соң екінші, үшінші адаммен, бірте-бірте бүкіл қоғаммен бөлісіп, философиялық ой көпшілікке түсінікті болған жағдайда бүкіл адамзаттың бейнесін өзгерте алады деген болатын.

Жоғары білім беру саласында дайындалған маманның кәсіптік деңгейімен бірге адамгершіліктік-рухани және әлеуметтік келбетінің де биік болуы қазіргі кезеңде ерекше өзекті. Осы тұрғыдан алғанда университет қабырғасында білім алушы жастардың қарапайым индивид-пенде емес, өзіне, қоғамға, өмірлік үрдістерге деген терең көзқарасқа ие тұлға болып қалыптасуына айқындаушы әсер ететін философия ғылымы мен оны жастарға жоғары оқу орындарында оқытатын философ мамандарға қойылып отырған талаптардың маңызы арта түсіп отыр.

Ойымызды қорыта келсек, философия ғылымы адамға өзі өмір сүріп отырған орта - табиғат пен қоғамның даму заңдылықтары туралы, өзінің осы жүйеде алатын орны, өмірі, өмірлік мақсат-міндеттері туралы жан- жақты теориялық білім беретін, адамның көзқарасын қалыптастыратын, сонымен қатар практикалық сипатқа ие, қазіргі заман адамына аса қажетті ғылым болып табылады.

4. Иллюстрациялық материал: Презентация, схемелар, таблицалар, слайттар.

ONTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 6 беті

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аширов Ш. А. Философия : оқу құралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды : MedetGroup, 2023. - 284 бет.
2. Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
3. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
4. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
5. Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2021-260 бет
6. Джекебаева М. Философия : оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

1. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
2. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
5. Иманқұл, Н. Іліми философия: дәрістер / Н. Иманқұл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
6. МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхақим. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
7. Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
8. Эдмунд Ричард Онер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Эдмунд ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жәнісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
9. Юлән Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлән ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бакыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
10. Әл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Әл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ф. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.
11. Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

1. Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Өлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы		39/11-
Дәріс кешені		58 беттің 7 беті

2.Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>

3.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Акнурpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары:

- 1 Философия ғылым ретінде деген ұғымды қалай қабылдайсыз?
- 2 Философияның ғылыммен арақатынасын қалай түсінесіз, бағалайсыз?
- 3 Философияның мифологиямен және дінмен сабақтастығының мәні неде?

№2 дәріс

1. Тақырыбы: Дүниені философиялық түсінудің негіздері

2. Мақсаты: Білім алушыларға сана, жан, ойлау және тіл туралы философиялық түсінік беру.

3. Дәріс тезистері:

1. Рух, жан, сана.
2. Сананы онтологиялық түсіну.
3. Ойлау және тіл.

Жан, ақыл, парасат, рух.

Жан, ақыл, парасат, рух мәселесі философиялық танымның негізгі мәселелері. Антикалық философиясында рух пен парасаттың космологизмімен ерекшеленеді. Жан, ақыл, парасат, рух мәселесі Пифагор философиясында адамның антропологиялық құрылымымен байланыстырыла түіндіріліп, рух – жоғарғы ақыл, ақыл (төменгі), өмір – тыныс алу және дене деп қарастырылса, Платон бойынша рух- хоус, ақылды жан, ақылды емес жан және дене деп бөлген.

Ортағасыр дәстүріндегі рух пен жанның теологиялық түсінігі қалыптасқан. Рух – құдайлы бастама, жан – жеке сана, дене – табиғи бастама ретінде түсіндіріледі. Танымдық тұрғыдан қарағанда, сана – дүниені бейнелеудің ең биік, тек адамға тән идеалдық формасы. Сана белгісіз, ғайыптан пайда болған, дайын күйінде біздің миымызға енген құбылыс емес. Іштен де тумайды.

Әрине, адам бойында атадан балаға көшетін кейбір нәсілдік бейімділік, қабілет те болады. Оның дамуы да түрлі жағдайларға байланысты. Бірақ сана ондай қабілет емес. Сана адам миына байланысты пайда болады. Ал ми – оның мекені. Сана адам миы қызметінің жемісі. Адам өз түсіктері арқылы сыртқы дүниедегі құбылыстарды қабылдап, лынған ақпараттарды жүйке жүйелерарқылы арнаулы ми бөліміне жеткізеді, осы сәттен сараптау басталады. Ол өте күрделі биоэлектрлік «**кванттық өрістер**» негізінде жүреді.

Сананы түсінудегі әртүрлі көзқарастарды біріктіріп, екі үлкен топқа бөлуге болады:

- 1) материалистік - сананы материяның дамуында пайда болатын табиғи қасиеті деп түсіну;
- 2) идеалистік - сананы материяға жат, одан алғашқы, жаратылыстан тыс пайда болатын рухани субстанция деп ұғыну.

Жаратылыстану ғылымдарының дамуының нақты жетістіктері сананың мәні, генезисі туралы сауалдарға жауап берді деп айтуға болады. Түйіндеп айтсақ, сана туралы ғылыми көзқарас мынадай: сана ерекше түрде ұйымдасқан материяға - адам миына ғана тән қасиет. Оның дәлелі ретінде адамның миы зақымданғанда оның ойлау, психикалық қызметі бұзылатынын айтсақ жеткілікті.

Сананың табиғаты қоғамдық, яғни ол тарихи эволюция нәтижесінде қоғамда қалыптасты және сананың дамуы қоғамдық ортада ғана мүмкін болмақ. Сананың қалыптасуының алғышарты ретінде еңбекті атауға болады. Еңбектің арқасында адам

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-

58 беттің 8 беті

өзінің күнделікті өмір сүруіне және табиғаттың дүлей күштерінен қорғануға қажетті нәрселерді жасады, табиғат заттарының жаңа қасиеттерін ашты, ой-өрісін кеңейтті, еңбек құралдарын бірте-бірте жетілдіре түсті. Еңбектің дамуы қоғамда өмір сүріп отырған адамдарды жақындатты, олардың бір-біріне бірдеңе айту қажеттілігі туды, араласу құралы ретінде тіл пайда болды. Еңбек пен тіл адамның миын, сезім органдарын дамытты, есту, көру, сезу, қабілетін күшейтті, санасын қалыптастырды. Абстракциялауға, тұжырым жасауға құштарлық еңбек пен тілге қайта әсер етті, оларды дамытуға жаңа күш берді.

Сана, сонымен қатар, бейнелеудің жоғарғы формасы. Бейнелеу барлық материяға тән қасиет. Объективті өмір сүретін заттар, құбылыстар, процесстер бір-біріне үнемі әсер етіп отырады және белгілі бір дәрежеде өзгерістерге ұшырайды. әрбір зат, құбылыс өзі әсер еткен нәрседе өзінің “ізін”, бейнесін қалдырады. Бейнелеудің сатылары:

- 1) қарапайым бейнелеу - бейнелеудің бұл түрінде субъект объектінің белсенділігін туғызбайды (мысалы, заттың судың немесе айнаның бетінде бейнеленуі).
- 2) информациялық бейнелеу - бейнеленуші бейнелеушінің бойында белсенді әрекет, өзгерістер жасайды. Мұндай бейнелеу тірі табиғатта да, қоғамда да кездеседі. Мысалы, дәріс оқушы ұстаздың студенттің санасында жаңа ойлар оятуы, қарапайым бір клеткалы жануарлар мен өсімдіктердің тітіркенуі.
- 3) әлеуметтік бейнелеу - қоғамдық болмыстың жеке және қоғамдық санада, ой-пікір, көзқарас, идея, теорияларда бейнеленуі.

Бейнелеудің ең жоғарғы формасы деңгейіне көтерілгенге дейін сана материяның төменгі формаларының эволюциясының сатыларынан өтті. Олар:

- 1) **тітіркену** - өсімдіктердің ыстық-суыққа, тәулік уақытына, басқа сыртқы әсерлерге реакциясы.
- 2) **сезімталдық** - жануарлар дүниесіне тән. Организм өзіне биологиялық жағынан алғанда қажетті емес, сонымен бірге биологиялық тұрғыдан бейтарап, бірақ онымен қосыла отырып, информациялық маңызы бар нәрсеге реакция бере алады, яғни түйсік туғызады. Мұндай бейнелеу тірі организмнің ішкі жұмысын, информацияны қорыту жұмысын күрделендіріп, нерв жүйесінің негізін қалайды. Мысалы, аңдар өз жауларын көргенде организмнің барлық мүмкіндіктерін жинақтап, шабуылға немесе қорғануға дайындалады. Бірақ жануарлар ой қорытуға қабілетсіз.
- 3) **психикалық бейнелеу** - нерв жүйесімен тығыз байланысты. Субъект пен объектінің бір-біріне әсері негізінде психикалық образ (бейне) қалыптасады, ол нерв клеткаларында сақталып, керек уақытында қажетке асады.
- 4) **адам санасы** - бейнелеудің ең жоғарғы түрі.

Өзіндік сана - адамның өзін саналы тіршілік етуші ретінде түсіне білуі, өзіне деген сыни көзқарасы, өз мүмкіндіктерін бағалай білуі. Өзіндік сана **рефлексия** феноменімен тығыз байланысты. Рефлексия - тұлғаның өзі туралы ойлануы, ішкі рухани дүниесінің тылсым қатпарларына үңілуі. Адам рефлексиясыз өзінің жанында не болып жатқанын түсіне алмайды. Рефлексия деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Рефлексиясы жоғары, өзін танып-білуге, өзіне сыни көзқарас қалыптастыра білген адам міндетті түрде өзгереді.

Сана және өзіндік сана туралы айтқанда саналылық аспектісін міндетті түрде қарастыру қажет. Саналылық - адамның өз қылықтарының қоғамдық салдарларын, қоғам алдындағы парызын түсінуі. Саналылық тұлғаның іс-әрекеттерінің адамгершіліктік-психологиялық сипаттамасы болып табылады, адамның өзінің мүмкіндіктері мен мақсаттарын көре білу қабілетіне негізделеді және ол жаны сау тұлғаның қасиеті.

Бейсаналылық (бессознательное) - адам түйсінбейтін психикалық құбылыстардың жиынтығы. Оларға биологиялық түрде тұқым қуалау арқылы берілетін инстинктер,

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 9 беті

автоматты түрде жасалатын іс-қимылдар стереотиптері, сезімдік және интеллектуалдық интуиция, түс көрулер, гипнотикалық күйлер және т.б жатады.

Антропогенездің негізгі концепциялары.

— Теологиялық концепция (креационизм) адамды Құдай жаратты. Жаратылыс эволюция емес, Құдайдың бір мезеттік акті. (христиандық теология и т.б.)

— Биологиялық концепция (дарвиннің эволюция теориясы) – адам табиғи жолмен адам тәріздес маймылдардан биологиялық эволюция заңдар негізінде пайда болды. (Ч. Дарвин, Ф. Энгельс, К.Маркс, В. Ленин, марксизм, позитивизм)

— Адамның ғарыштық эволюция концепциясы – адам ғарыштық, биологиялық эволюция заңдары арқылы космостық және биологиялық организмдердің эволюциясының және Ғарыштық Ақыл нәтижесінде пайда болды. (Махатмы, Е. Блаватская, Ф.Л Дью, Е. Рерих және т.б.).

Дүниенің атомистикалық бейнесі материяны атомдардан тұратын, кеңістікте өмір сүретін, мызғымайтын, қозғалысқа ие және тағы басқа қасиеттері бар зат деп қарастыратын түсінікті орнатты. Бірақ XIX-ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы ғылыми жаңалықтар, атан айтқанда, электронның ашылуы, оның материалдық бөлшек емес, энергия ретінде қарастырылуы, рентген сәулелерінің, радиоактивтіліктің ашылуы материяны дүниенің негізі деп тануды жоққа шығарғандай болды.

Ғалымдар материя жоғалды, энергия ғана қалды, яғни субстанция деп энергияны тану қажет деген пікір айта бастады. Бұл қателік материяны оның құрылымы мен қасиеттері арқылы ғана, яғни, физикалық шеңберде ғана түсінуден туындаған еді. Шындығында материяның философиялық ұғымы өзгерген жоқ. Осы мәселенің басын ашып айтқан В.И.Ленин болды. Өзінің «**Материализм және эмпириокритицизм**» еңбегінде ол материяның жан-жақты анықтамасын берді, және, біздің ойымызша, бұл анықтама (қазір біз В.И.Лениннің көптеген идеяларынан бас тартып отырғанымызға қарамастан) өзінің маңызын осы күнге дейін жойған жоқ. Материяның лениндік анықтамасы мынадай: Материя адамға түйсіктері арқылы берілген, бізге тәуелсіз өмір сүре отырып, біздің түйсіктеріміз арқылы көшірілетін, суреті түсірілетін, бейнеленетін объективті реалдылық белгілейтін философиялық категория. Осы анықтамадан материяның онтологиялық мәнін түсінуге болады.

Материя жалғыз субстанция, өзінің себебі, ол жаратылмайды және жойылмайды, оның қасиеттері – қозғалыс, кеңістік, уақыт, жүйелілік, өзін-өзі ұйымдастыру және сана (соңғы қасиет адамға ғана тән). Материяның басты қасиеті – қозғалыс, материясыз қозғалыс, қозғалыссыз материя жоқ. Болу деген қозғалыста болуы дегенді білдіреді. Қозғалысты кез-келген өзгеріс деп түсіндіруге болады, ол материяның сыртқы емес, ішкі, ажырамас қасиеті, ол объективті, мәңгілік және абсолютті. Сонымен қатар, қозғалыс салыстырмалы, себебі ол өзгеріп отыратын, әрбіреуі өзіндік маңызға ие нақты формалар арқылы көрініс табады. Материалдық дүние таусылмас, шексіз, яғни қозғалыстың формалары да сансыз көп.

Тіл мен ойлау өзара байланысты. Дыбыстық тілді де, абстракты ойлау да адамға тән құбылыстар. Біріншіден, тіл де, ойлауда да адам миының туындысы, соның жемісі; екіншіден, тіл де, ойлау да – қоғамдық құбылыстар. Адамның ойы арқылы тілдік бірліктер (сөздер, сөз тіркестері, сөйлемдер) болмыспен (объективті дүниемен) байланысқа түседі. Тілдік бірліктер болмыстағы заттар мен құбылыстардың аттары. Сондықтан да, тіл – олаудың құралы.

Қоғам мүшелерінің өзара пікір алысуы тіл арқылы іске асады. Адам өз ойын басқаларға тіл арқылы айтып жеткізеді. Тыңдаушы да айтушының ойын тіл арқылы түсінеді. Сондықтан болар, **К.Маркс: «Тіл дегеніміз – ойдың тікелей шындығы»** -дейді.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 10 беті

Ой тіл арқылы, тілдегі сөздер мен сөйлемдер арқылы көрінеді. Тіл –пікір алысу құралы, ойлаудың құралы, ойды жарыққа шығару құралы.

Тіл ойлаудың шығуымен бірге, бір мезгілде шығып қалыптасты және оның дамуымен бірге дамып келеді. Ендеше, ойлаудың тілден тыс болуы мүмкін емес.

Бір нәрсені танып білуде тілдің атқаратын рөлі зор. Олай дейтін себебіміз, белгілі бір затты жақсы тану үшін, яғни оған ат қою үшін, ең алдымен сол заттың басты белгілерін білу керек. Сол басты белгілерін жақсы білсең, оны тану да, оған ат қою да оңай. Мысалы, ненең (Солтүстік Мұзды мұхитының жағалауында тұрады) тілінде қардың түрлерін білдіретін 40 шақты арнаулы атаумен бірге жалпы қар ұғымын беретін сыра деген сөз де бар. Аталған тілде шана түрлерін білдіретін 20-дан астам сөзбен бірге нарта деген жалпы атауы тағы бар.

Бұдан шығатын қорытынды: атау сөз (ұғым) жалпы (абстракты) және нақтылы (конкретті), деректі және дерексіз болып бөлінеді.

Адам тіл арқылы ойлайды. Тіл біздің ойымызды туғызып, оны жеткізіп қана қоймайды, сонымен бірге, ол адамдардың сан ғасырғы мол тәжірибесін сақтайды және оларды ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отырады.

Адам өз ойын сөйлеп, не жазып білдіреді. Кім айқын, анық сөйлей алса ол айқын ойлай алады. Бұған қарап, тіл мен ойлау тепе-тең, бірдей нәрсе деп ұғып қалуға болмайды. Неміс ғалымы **В.Гумбольдт** солай деп ұққан. Ол әр түрлі тілдердің болуы әр түрлі ойлаудың нәтижесі, -деп есептеді. Бұл мүлде қате тұжырым болатын. «Тіл мен ойлау тепе-тең» деп қателесушілер сияқты, «тіл мен ойлаудың арасында ешқандай байланыс жоқ, олар бір-бірінен мүлде бөлек» деп, қате тұжырымдаушылар да жоқ емес. Мәселен, американдық ғалымдар **Л.Блумфильд пен З.Харис** осылай дейді.

Сонымен, тіл мен ойлаудың арасына тепе-теңдік белгісін қойып теңестіру де, сол екеуінің бірлігін жоққа шығарып, бірінен-бірін бөліп тастау да ешбір ғылыми негізі жоқ қате көзқарастар болып саналады.

Тіл мен ойлау әрдайым бірлікте болады. Ойлау тілдегі сөздер мен сөйлемдердің негізінде іске асады, солар арқылы басқаларға белгілі болады. Басқаның ойын да тіл арқылы, тілдегі сөздер мен сөйлемдер арқылы түсіне аламыз.

4. Көрнекілік материал: Презентация, схемелар, таблицалар, слайттар.

5. Әдебиет:

Негізгі:

- 1.Аширов Ш. А. Философия :оқуқұралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
- 2.Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
- 3.Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
- 4.Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
- 5.Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group»ЖШС, 2021-260 бет
- 6.Джекебаева М. Философия :оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

- 1.Кенни Э.Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)

ONTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 11 беті

- 2.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
- 5.Иманқұл, Н. Ілімі философия: дәрістер / Н. Иманқұл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
- 6.МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхахим. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
- 7.Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
- 8.Элдридж Ричард Өнер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Элдридж ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жеңісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
- 9.Юлән Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлән ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. К. Бакыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
- 10.Әл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Әл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ф. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.
- 11.Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

- 1.Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>
- 2.Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>
- 3.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6.Бақылау сұрақтары:

1. Рухты, жанды және сананы философиялық түсіну.
2. Сананың онтологиялық түсінігі.
3. Ойлау мен тіл және оның философиялық ерекшелігі қандай?

Дәріс №3

1. **Тақырып:** Болмыс. Онтология және метафизика
2. **Мақсат:** Тарихи контексте әлемді философиялық түсінудің негіздерін түсіндіру.
3. **Дәріс тезистері**
 1. Онтология болмыс туралы ілім ретінде.
 2. Материя философиялық санаты ретінде.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-

58 беттің 12 беті

3. «Материя» ұғымына (санатына) көзқарастар.

Болмыс категориясы - философиялық категориялардың арасындағы ең бастысы. Бұл ұғымға анықтама берсек, болмыс - бар болып отырғанның, өмір сүріп отырғанның барлығын қамтитын және олардың ең маңызды қасиетін - бар болу, нақты өмір сүруді білдіретін категория. Оған мағынасы жағынан жақын ұғымдар ретінде “космос”, “дүние”, “табиғат” ұғымдарын атауға болады, бірақ “болмыс” категориясы кең және ауқымды, мазмұны жағынан терең. Болмысқа қарсы категория - “болмыс емес” (небытие) немесе “болмау” (қазақ тіліндегі философиялық әдебиетте “бейболмыс” ұғымы да қолданылып жүр).

Болмысты жалпы түрде реалды және идеалды деп бөлуге болады. Реалды болмысты өмір сүру, бар болу деп, ал идеалды болмысты мән атайды. Реалды болмыс кеңістіктік-уақыттық сипатқа ие, қайталанбайтын, индивидуалды заттардың, үрдіс-процестердің, әрекеттердің, адамдардың нақты өмір сүруі. Идеалды болмыс мәңгі, уақытқа тәуелсіз, өзгермейді.

Құндылықтар, идеялар, ұғымдар осындай сипатқа ие. Кейбір философтар идеалды болмысты ақиқат болмыс деп таниды.

Болмыстың осылайша жалпы бөлінуін одан әрі жіктесек, оның мынадай түрлерін атауға болады: тірі және өлі табиғаттың заттары, қасиеттері және қатынастары болмысы; адам болмысы; әлеуметтік болмыс; рухани болмыс; материалдық заттар мен олардың түсінік, ұғым, теория түрінде бейнеленетін идеалдық образдары болмысы.

Тірі және өлі табиғаттың заттары, қасиеттері және қатынастары болмысын қоршаған орта деген ұғым арқылы бейнелеуге болады. Қоршаған орта бірінші және екінші табиғат деп бөлінеді. Бірінші табиғат – адамнан бұрын пайда болған, оған дейін өмір сүргеннің бәрі. Оның санасынан тәуелсіз табиғат заттары, процестері және күйлері. Табиғат кеңістік пен уақытта шексіз, табиғат болмысы өзгермелі, объективті, реалды. Онсыз адам өмірі мүмкін емес, бірақ табиғатқа белгілі бір дәрежеде мән беретін, оны қабылдайтын - адам.

Екінші табиғат - адам бірінші табиғат материалдарын өз еңбегі мен білімінің көмегімен өңдеуінің нәтижесінде жасаған заттар дүниесі, ол табиғи материал мен нақты индивидтердің рухани қызметінің және бұл заттардың әлеуметтік қызметтері мен міндеттерінің ажырамас бірлігі. Бірінші табиғат пен екінші табиғат бір-бірімен тығыз байланысты, сонымен қатар, өзіндік ерекшеліктерге ие. Екінші табиғат көптүрлі, ол әлеуметтік-тарихи болмыс, адам болмысына жақындау, бірақ ол адамнан салыстырмалы түрде тәуелсіз.

Адам – табиғаттың бөлшегі, сондықтан адам денесінің болмысына да болмау, пайда болу, қалыптасу, күйреу және басқа күйге көшу тән. Бұл фактор адамды өз денесін күтуге мәжбүр етеді, онсыз адам болмысы мүмкін емес. Жеке адамның болмысы тек физикалық денемен шектелмейді, ол оның рухани болмысын, ішкі жан дүниесін де қамтиды. Тәнін ғана емес, көне гректер адам болмысының басты көрсеткіші ретінде қарастырған жанын күту, оны жетілдіру де адам үшін басты міндеттердің бірі. Адам болмысы әлеуметтік болмыс арқылы мәнді.

Болмыстың түрлері саналуан болғанымен, олар бір-бірімен тығыз байланысты және бірлікте. Бұл тұжырымды соңғы кезде қарқынды дамып отырған синергетика (synergeia – ынтымақтастық, бірлесе әрекет ету) ғылымы немесе ашық жүйелердің өзін-өзі ұйымдастыруы теориясы жақсы дәлелдеп отыр.

Болмысты жан-жақты түрде философияның саласы **онтология** зерттейді. Болмыс, оны құрайтын заттар, құбылыстар, процестер сантүрлі болғанымен, осының бәрін біріктіретін бір бастау болуы мүмкін деген мәселе философтарды ерте заманнан-ақ ойландырды және бұл мәселе бойынша пайымдаушыларды плюрализм, дуализм, монизм

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 13 беті

ілімдерінің өкілдері ретінде бөлуге болады. Дүниенің өзгермейтін, жойылмайтын бір бастауын, негізін бейнелейтін философиялық категория **субстанция** деп аталады.

Плюрализм - дүниенің көптүрлілігін, бұл түрлердің бір-бірінен тәуелсіздігін мойындайды. **Дуализм** - дүниенің екі, материалдық және идеалдық бастауы бар дейді, ал **монизм** бір ғана бастау туралы тұжырымдайды. Монизм идеалистік және материалистік монизм болып бөлінеді. Алғашқысы дүниенің негізі ретінде идеалдықты таниды. Мысалы, Платон барлық нәрселердің негізі ретінде идеяны, ал Гегель абсолюттік идеяны жариялады. Ортағасырлық христиан және мұсылман ойышылдарының да басым көпшілігі осы монистік көзқарасты ұстанды, бірақ дүниенің негізі құдай деп пайымдады. Материалистік монизм дүниенің бастауы материалдық дейді. Бұл көзқарастың өкілдеріне көне гректердің Милет мектебінің ойышылдарын, Ренессанс ғалымдар Н.Кузанский мен Дж.Бруноны, марксизм философиясын жатқызуға болады.

Ғылымның дамуы дүниенің бір, материалдық негізі бар екендігін дәлелдеді деуге болады.

Антика философтары **материя** (лат. materia - зат, материал) ретінде барлық нәрселер одан пайда болып, кейін оған айналатын затты түсінді. Мысалы, Демокрит материалдық және идеалдық дүниедегі өмір сүруші нәрселердің бәрі бөлінбейтін, өте кішкентай бөлшектерден - атомдардан тұрады деп түсіндірді. Гераклит барлық нәрселер оттан жаратылған деген пікірді ұстанды.

Дүниенің **атомистік** бейнесі материяны атомдардан тұратын, кеңістікте өмір сүретін, мызғымайтын, қозғалысқа ие және тағы басқа қасиеттері бар зат деп қарастыратын түсінікті орнатты. Бірақ 19-ғасырдың соңы мен 20- ғасырдың басындағы ғылыми жаңалықтар, атап айтқанда, электронның ашылуы, оның материалдық бөлшек емес, энергия ретінде қарастырылуы, рентген сәулелерінің, радиоактивтіліктің ашылуы материяны дүниенің негізі деп тануды жоққа шығарғандай болды. Ғалымдар материя жоғалды, энергия ғана қалды, яғни субстанция деп энергияны тану қажет деген пікір айта бастады. Бұл қателік материяны оның құрылымы мен қасиеттері арқылы ғана, яғни, физикалық шеңберде ғана түсінуден туындаған еді. Шындығында материяның философиялық ұғымы өзгерген жоқ. Осы мәселенің басын ашып айтқан В.И.Ленин болды. Өзінің “Материализм және эмпириокритицизм” еңбегінде ол материяның бірнеше жан-жақты анықтамасын берді, және, біздің ойымызша, бұл анықтама (қазір біз В.И.Лениннің көптеген идеяларынан бас тартып отырғанымызға қарамастан) өзінің маңызын осы күнге дейін жойған жоқ. Материяның лениндік анықтамасы мынадай: “**Материя** адамға түйсіктері арқылы берілген, көшірілетін, суретке түсірілетін, олардан тәуелсіз өмір сүре отырып түйсіктері арқылы бейнеленетін объективті реалдылықты белгілеуге арналған философиялық категория». Бұл анықтаманы В.И.Ленин: «...материя дегеніміз біздің сезім мүшелерімізге әсер ете отырып түйсік туғызатын нәрсе...», «материя ұғымы бізге түйсіктеріміз арқылы берілген объективті реалдылықтан басқа ештеңені білдірмейді» деп толықтыра түседі (В.И.Ленин. Шығармаларының толық жинағы., 18-т., 131, 149, 283 бб.). Осы анықтамадан материяның онтологиялық мәнін түсінуге болады: материя – жалғыз субстанция, өзінің себебі, ол жаратылмайды және жойылмайды, оның қасиеттері - қозғалыс, кеңістік, уақыт, жүйелілік, өзін-өзі ұйымдастыру және сана (соңғы қасиет адамға ғана тән).

Материяның басты қасиеті - **қозғалыс**, материясыз қозғалыс, қозғалыссыз материя жоқ. Болу деген қозғалыста болуы дегенді білдіреді. Қозғалысты кез-келген өзгеріс деп түсіндіруге болады, ол материяның сыртқы емес, ішкі, ажырамас қасиеті, ол объективті, мәңгілік және абсолютті. Сонымен қатар, қозғалыс салыстырмалы, себебі ол өзгеріп отыратын, әрбіреуі өзіндік маңызға ие нақты формалар арқылы көрініс табады. Материалдық дүние таусылмас, шексіз, яғни қозғалыстың формалары да сансыз көп.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 14 беті

Қозғалыс формаларының Ф.Энгельс 19-ғасырда жасаған классификациясы қазіргі кезде ғылымның жаңалықтарымен толықтырылып, кеңейе түсті, бірақ негізін сақталды деуге болады. Ол қозғалыстың механикалық, физикалық, химиялық, биологиялық және әлеуметтік түрлерін атап көрсетті: «Әлемдік кеңістіктегі қозғалыс – жеке алғандағы аспан денелеріндегі шағын массалардың механикалық қозғалысы, молекулалардың жылу немесе электр немесе магнит тоғы ретінде тербелісі, химиялық ыдырау және қосылу, органикалық өмір – қозғалыстың формалары міне осындай, олардың бойында – біреуінде немесе бірнешеуінде бірден – дүниедегі әрбір жеке атом әрбір осы сәтте болып отырады» (К.Маркс, Ф.Энгельс. Шығармалары, 20-т., 561 б.). Ф.Энгельс материяның объективті өмір сүретін түрлері мен оларға тән қозғалыс түрлеріне сүйене отырып табиғат туралы ғылымдардың классификациясын (жіктемесін) жасайды:

механика – аспан денелерінің және жекелеген аспан денелерінің салыстырмалы түрде шағын массалары туралы ғылым;

физика – молекулярлық қозғалыс туралы ғылым (сол кезде оның негізінде жылу ғана емес, жарық, электр, магнит құбылыстары түсіндірілді);

химия – атомдардың қосылуы мен ажырауын зерттейді;
биология – ерекше күрделі химиялық қосындылар болып табылатын белоктық денелердің өмір сүру тәсілі – өмір туралы ғылым.

Материя түрлері мен қозғалыс түрлерінің байланысын Энгельс денелердің үлкен түрлерінен шағын түрлеріне қарай жүре отырып қарастырады. Прогрессивті даму атомнан басталады. Табиғат дамуының барысында денелердің химиялық құрылымының күрделенуі нәтижесінде материяның жаңа түрі – тірі белок пайда болады. Оған қозғалыстың ерекше, жоғары түрі – өмір тән. Тірі табиғаттың одан әрі дамуы адамның және оның ерекше қызметі – еңбектің пайда болуына әкеледі. Қоғамдық өмірдің материя қозғалысының формасы ретіндегі ерекшелігі – қоғамдық адамның саналы, белгілі бір мақсатқа бағытталған еңбектену қызметі.

Кеңістік және уақыт - материяның маңызды атрибуттары. Кеңістік - материя болмысының объективті, жалпы, заңды формасы, ол әртүрлі жүйелердің көлемге ие екендігін, өзара орналасқандығын, құрылымдылығын және бірге өмір сүретіндігін сипаттайды. Реалды кеңістік – тіршілік етушілерді іс жүзінде бөлудің, сонымен қатар біріктірудің тұрақты көрсеткіші. Ол үш өлшемді, кез-келген кеңістіктік қатынастар үш өлшем–координаталар (ұзындық, ені, биіктік) арқылы сипатталады. Салыстырмалылық теориясы төрт өлшемділікті қолданады, үш өлшемге төртінші өлшем □ уақыт қосылады. Уақыт □ әртүрлі жүйелердің жағдайларының созылғандығын, ретпен жүруін сипаттайды, материя болмысының объективті, жалпы және заңды формасы. Уақыт бір өлшемді, бірбағытты, қайта оралмайды, ылғи да өткеннен болашаққа қарай жүреді.

4. Көрнекілік материал: Презентация, Схемелар, таблицалар, слайттар.

5. Әдебиет:

Негізгі:

- 1.Аширов Ш. А. Философия :оқуқұралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
- 2.Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
- 3.Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
- 4.Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
- 5.Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group»ЖШС, 2021-260 бет

ONTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		
		39/11- 58 беттің 15 беті

6. Джекебаева М. Философия : оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

1. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
2. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
5. Иманкүл, Н. Ілімі философия: дәрістер / Н. Иманкүл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
6. МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхаким. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
7. Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
8. Эдмунд Ричард Онер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Эдмунд ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жеңісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
9. Юлэн Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлэн ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бакыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
10. Эл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Эл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ғ. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.
11. Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

1. Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>
2. Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>
3. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары:

1. Болмыс философиясының негізгі ерекшеліктері .
2. Шығыс мәдениетінде болу және оның философияның дамуына әсері.
3. Философия материясының санаты.
4. Қозғалыс және оның негізгі формалары.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-

58 беттің 16 беті

Дәріс №4

1. Тақырып: Таным және шығармашылық

2. Мақсат: Адамның әлемге танымдық қарым-қатынасының ерекшелігі.

3. Дәріс тезистері:

1. Таным философиясының мәселесі ретінде.

2. Танымның мүмкіндіктері мен шекаралары.

3. Таным және шығармашылық. Шығармашылық және түйсік.

Таным - адамдардың білімге жетуге бағытталған белсенді қызметі.

Таным мүмкін бе? Философтардың басым көпшілігі адамның дүниені танып- білу қабілетіне сенеді (**гносеологиялық оптимизм**). Танымды жоққа шығарушы бағыт **агностицизм** (грекше – agnostos- танылмайтын) нақты таным мүмкін емес, адам материалдық жүйелердің, табиғат пен қоғам заңдарының нақты мәнін танып-біле алмайды деп есептейді. Осыған ұқсас бағыт **скептицизм** де реалды шындықты танып-білу мүмкіндігі күмәнді деген пікірді ұстанады. Мысалы, грек ойшылы **Пиррон** «заттарды сезім арқылы да, ақыл-ой арқылы да ақырына дейін танып-біле алмаймыз» десе, оның отандасы **Тимон** «мен заттың тәтті екенін сеземін, бірақ шынында да тәтті ме – оны айта алмаймын» деп пайымдайды. Жалпы алғанда, **скептицизм** – философияға қажет элемент, себебі күмәндану, сын, терістеу догматизмге, абсолютизацияға қарсы және скептицизм адамды терендікке жетелейді. (Қазіргі заман адамына, әсіресе жастарға өмірдің заттары, құбылыстары, өзін қоршаған адамдар туралы күмәндана жүрген артық етпейді – Г.Н.).

Танымның негізгі екі түрі бар. Олар – **қарапайым стихиялық эмпирикалық және ғылыми таным**. Осы екеуінің арасында әсіресе қазіргі заманда кең өріс алып отырған ғылымнан тыс, парағылымдық (пара - грекше para қасында, жанында, маңында) таным бар екенін де ескерте кетеміз. Ол ғылыми терминдерді қолданады, бірақ ғылымдардың басым көпшілігі олардың ғылымға қатысы жоқ деп есептейді (астрология, алхимия, магия, бақсылық, спиритизм және т.б.). Парағылымдық таным түрлері қоғам дағдарысы кезеңдерінде кең өріс алады. Еліміз үшін өтпелі кезең болған 90-жылдары бұл құбылысты біздің қоғам да басынан кешкені есімізде.

Таным процесінде негізгі рөлді **сезімдік және рационалдық таным** атқарады. Сезімдік таным дегеніміз - дүниені, оны құрайтын заттар мен құбылыстарды сезім мүшелері арқылы танып-білу. Сезімдік танымның үш формасы бар: сезіну, қабылдау, елестету. **Сезіну** - қарапайым сезімдік бейнелер, материалдық заттардың жекелеген қасиеттерінің, сапаларының, жақтарының (мысалы, түсінің, иісінің, түрінің, жұмсақтығының немесе қаттылығының) адам санасында бейнеленуі. **Қабылдау** сезінулердің негізінде қалыптасады және қасиеттердің жиынтығы заттың тұтас бейнесін жеткізеді. **Елестету** - сезімдік танымның күрделі формасы, себебі елестетуде сезіну мен қабылдаудың бұрынғы нәтижелері сақталып, санада заттың бейнесі қалыптасады. Елестету процесінде есте сақтау мен қиялдау үлкен рөл атқарады.

Рационалдық танымның жоғарғы сатысы - абстрактылық ойлау.

Ұғым - ойлаудың формасы, ұғымда реалды заттар мен құбылыстардың жалпы, мәндік, қажетті қасиеттері бейнеленеді. **Пікір** - заттың қасиетін, ерекшелігін, басқа заттармен байланысын анықтайтын ойды жеткізу формасы. **Ой түйіндеу** - пікірлер арасында байланыс орнату арқылы логикалық жолмен жаңа білім алу. Танымның субъектісі - объектіге бағытталған белсенді қызметті жүзеге асырушы, танып-білуші, материалдық және рухани қызмет иесі. Танымның объектісі - болмыстың субъектінің танып-білу қызметі бағытталған, оған қарсы тұрған бөлігі. Субъект пен объект диалектикалық бірлікке ие. К.Поппер субъектісіз таным теориясын ұсынады. Бірінші дүние болып физикалық жағдай дүниесі саналады. Екінші дүниеге психикалық дүние, сана жағдайындағы дүние жатады. Үшінші, субъектісіз дүние тәуелсіз, кітаптарда, ғылыми

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 17 беті

білім дүниесінде тәуелсіз өмір сүреді, бүкіл адамзаттың игілігіне айналады. Таным – субъект пен объектінің өзара әсері. Таным үрдісінде алдыңғы білім – субъектінің бойындағы білім, дағды, ұстанымдар ерекше рөл атқарады. Олар логикалық түрде тілде көрініс табады. М.Полани көрінбейтін білім, тұлғалық білім ілімін қалыптастырды. Бұл – индивидуалдық субъектінің практикалық жолмен, бірге жұмыс жасау барысында, жеке қатынастар арқылы жинаған білімі.

Метод - (грек тілінде metodos) мақсатқа жету тәсіл-әдісі, белгілі бір түрде реттелген практикалық және теориялық танымдық қызмет. Ғылыми методтар **эмпирикалық және теориялық** болып бөлінеді. Эмпирикалық методтар қатарына **бақылау, салыстыру, өлшеу және эксперимент** кіреді. Бақылау - объектіні белгілі бір мақсатқа бағытталған түрде жүйелі қабылдау. Бақылауғылыми зерттеуді

алғашқы материалмен қамтамасыз етеді. Бақылауға мақсатқа бағытталғандық, жүйелілік және бақылау жүргізуші субъектінің белсенділігі тән. **Салыстыру** - объектілердің ортақ жақтары мен ерекшеліктерін анықтау мақсатымен оларды қатар қойып қарастыру методы. Егер объектілер эталон ретінде алынған объектімен салыстырылса, мұндай салыстыру өлшеу деп аталады. Өлшеу процесіне субъект (өлшеуші), объект (өлшенуші нәрсе) және өлшем бірлігі, өлшеу аспабы, өлшеу методы қатысады.

Эксперимент - experimentum (тәжірибе, сынау) эмпирикалық танымның күрделі және тиімді методы, зерттеуші-экспериментатор объектіге белсенді әсер етеді, оның қасиеттерін анықтауға ықпал ететін жасанды жағдайлар жасайды.

Теориялық методтар.

Идеалдау - назарды заттың бір қасиеттерінен аударып, оның басқа қасиетін бөліп алуға - абстракциялауға негізделіп, идеалды объектілерді, яғни нақты өмірде жоқ, бірақ оларды зерттеу күрделі жүйелерді жеңілдетуге көмегін тигізетін объектілерді ойша құрастыру. **Формалдау** - формалданған жүйелердегі білімнің кейбір салаларын жасанды тілдердің көмегімен зерттеу методы. Абстрактылықтан нақтылыққа өту.

Абстрактылық білім - объект туралы толық емес, біржақты, мазмұны объектінің жеке жақтары болып табылатын ұғымдар мен категорияларда бейнеленген білім.

Нақты білім (konkretus - қоюланған) - жан-жақты, толық, объектіні оның жақтарымен байланыстарының жиынтығы ретінде бейнелейтін білім. Тарихи және логикалық методтар. Тарихи метод объектінің тарихын, өткен жолын егжей-тегжейлі зерттейді. Логикалық метод объект тарихын кездейсоқ құбылыстардан тазартып, тек негізгі, маңызды жақтарын қамтиды, соның нәтижесінде тарихи процестің логикасын, даму заңдылықтарын анықтайды.

Танымның мақсаты - ақиқатқа жету. Ақиқат - объект туралы сезімдік және интеллектуалдық таным арқылы алынған, шындыққа сәйкес келетін білім. Адасу - дұрыс екендігіне белгілі бір дәрежеде сенім бар, бірақ объективтік шындыққа, ақиқатқа, затқа, нақты жағдайларға, логикалық заңдарға сәйкес келмейтін түсінік, ой немесе ойдың бағыты. Жалған - адасудың әдейі жасалған түрі. Ғылыми процесс қателіктерсіз мүмкін емес. Объективтік ақиқат - таным субъектісінен, адамзаттан тәуелсіз ақиқат. Абсолюттік ақиқат - объектісін дәл бейнелейтін, ол туралы жан-жақты, толық, ақиқаттығы ешқашан күмән тудырмайтын, қоғам мен ғылым дамыған сайын жаңа фактілер арқылы дәлелденіп отыратын білім. Салыстырмалы ақиқат - зат туралы негізінен дұрыс, бірақ шектелген, әлі де болса толық емес, таным процесінде одан әрі нақтыланып, тереңдетілетін білім.

4. Көрнекілік материал: Презентация, Схемелар, таблицалар, слайдтар.

5. Әдебиет:

Негізгі:

ONTÜSTIK-KAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		
		39/11- 58 беттің 18 беті

- 1.Аширов Ш. А. Философия :оқуқұралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
- 2.Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
- 3.Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
- 4.Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
- 5.Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group»ЖШС, 2021-260 бет
- 6.Джекебаева М. Философия :оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

- 1.Кенни Э.Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
- 2.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
- 5.Иманкүл, Н. Іліми философия: дәрістер / Н. Иманкүл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
- 6.МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхахим. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
- 7.Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
- 8.Элдридж Ричард Өнер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Элдридж ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жәнісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
- 9.Юлән Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлән ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бақыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
- 10.Әл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Әл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ғ. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.
- 11.Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

- 1.Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>
- 2.Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы		39/11-
Дәріс кешені		58 беттің 19 беті

3.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәуқенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы):

1. Білім және таным.
2. Танымның негізгі екі түріне сипаттама беріңіз.
3. Сезімдік таным және оның түрлері.
4. Теориялық методтарға анықтама беріңіз.

Дәріс №5

Тақырып: Білім, ғылым, техника және технологиялар

2. Мақсат: Әлеуметтік институттардың бұл түрлерін философиялық зерттеу объектілері ретінде сипаттаңыз.

3. Дәріс тезистері:

1. Білім философиясы саласының пәні мен ерекшелігі
2. Ғылым білім, әрекет және әлеуметтік институт, танымның жаңа әдістері ретінде.
- 3 Білімнің ғылым және техника философиясымен байланысы

Ғылыми таным - таным мен білімнің ең жоғарғы формасы, ол адамға дүние туралы объективтік білім жинауға мүмкіндік беріп, оған өзін тұлға ретінде қалыптастыруға, белгілі бір көзқарасқа ие болуға және өмір мен қоғамнан өз орнын табуға көмектеседі.

Ғылыми танымның ерекшеліктері. Ғылыми танымның зерттеу объектісі қарапайым таным объектісіне қарағанда күрделі, ол көбіне қарапайым сана әлі игермеген, оның танымдық шеңберінен тыс объектілерге бағытталған. Ғылыми таным белгілі бір мақсатқа бағытталған және алдына осы мақсаттан туындайтын белгілі бір міндеттер қояды. Ғылыми танымның арнайы құралдары мен метод-әдістері бар. Ғылыми қызметтің нәтижесі - ғылыми білімге дәлдік, айқындық, жүйелілік және негізделгендік тән. Ғылыми білімді өндіріс пен күнделікті тәжірибеде тексеру жеткіліксіз. Ол объект туралы мейлінше дәл, эксперименттік бақылау арқылы дәлелденген, өзіне дейінгі білімдерден туындаған және оларды жүйелі түрде құрастырып, пайдалана білген білім болуы тиіс. Ғылыми танымда ерекше ғылым тілі қалыптасады. Ғылым процесі арнайы дайындықтан өткен субъектілердің қызметі арқылы жүзеге асады.

Ғылым дегеніміз не? Бұл сұраққа жауап берудің оңай еместігінің дәлелі ретінде оның қашан пайда болғандығы туралы пікірталастың әлі күнге толастамай отырғанын айтуға болады. Ғалымдардың бір тобы ғылым ежелгі дүниенің антикалық кезеңінде, яғни, осыдан 2,5 мың жыл бұрын пайда болды десе, енді бір ғалымдар нағыз ғылым тек Жаңа Дәуір кезеңінде, шамамен 18- ғасырда қалыптасты деген пікірді ұстанады. Мұндай пікірталастың себебі ғылымның күрделі және санқырлы құбылыс екендігінде. Ол бір жағынан алғанда білімдердің, теориялық қағидалар мен методтардың жүйесі, сонымен бірге қоғамдық сананың формасы, қоғамдық дамудың рухани жемісі, қоғам дамуын басқару құралы, өндіргіш күш, күрделі информациялық жүйе және т.б. Осы әртүрлі салалардың мамандары ғылымға әртүрлі анықтамалар береді және олардың ешқайсысын да теріске шығаруға болмайды. Әртүрлі анықтамаларды қорыта келіп, ғылымның жалпы анықтамасын беретін болсақ, **ғылым - табиғат, қоғам және адам туралы білімдер өндіруге бағытталған зерттеу қызметі саласы.**

Бұл анықтамадан ғылымның зерттеу пәні туралы түсінік алуға болады. Ғылым ең әуелі адамды қоршаған орта - табиғатты зерттеуге бағытталған қызметтің жемісі ретінде дүниеге келді. Бірте-бірте қоғам туралы ғылыми түсініктер жинақтау қажеттігі туындады. Бірақ ғылым үрдісіндегі басты тұлға, ғылымның басты субъектісі де, объектісі де □

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 20 беті

адамның өзі. Адамның қатысуынсыз ғылымның қалыптасуы мүмкін емес, сонымен бірге, адам өзін түсінуге, өз мүмкіндіктерін анықтауға, табиғат пен қоғамның ғана емес, өз болашағын болжауға көне заманнан бастап осы күнге дейін талпынып келеді және бұл үрдіс адам жер бетінде қанша өмір сүрсе, сонша жалғаса бермек.

Ғылымның функциялары. Ғылым күрделі әлеуметтік қызмет- функциялар атқарады. Бұл функциялар ғылымның өзінің дамуымен бірге үнемі өзгеріп, толықтырылып және ғылымның дамуына өзіндік әсерін тигізіп отырады. Қазіргі ғылымның үш әлеуметтік функциясын атап көрсетуге болады:

1. мәдени-көзқарастық;
2. өндіргіш күштер функциясы;
3. әлеуметтік күштер функциясы.

Ғылымның генезисі және негізгі даму кезеңдері.

Ғылымның генезисі, қоғамдағы қызметі және дамуының қозғаушы күштері мәселесі бойынша интерналистік, экстерналистік және позитивистік концепциялар бар.

Интернализм ғылымның пайда болуы мен дамуына философиялық ой тікелей әсер етті деп есептейді және қоғамның әлеуметтік- экономикалық, саяси құрылымы мен сол қоғамның ғылымының арасында ешқандай байланыс болуы мүмкін емес деген пікірді ұстанып, ғылымның ішкі факторларын абсолютке айналдырады. **Экстернализм** бұл концепцияға қарсы. Оның өкілдерінің пікірі бойынша, ғылымға сыртқы факторлардың әсері мықты. **Позитивизм:** ғылым нақты, тәжірибеден өткен, дәлелденген фактілерге сүйене отырып дами алады, абстрактылық ойлау мен метафизикалық түсініктер ғылым үшін пайдасыз. Біздің ойымызша, ғылымның пайда болуына, эволюциясына, қоғамда атқаратын қызметіне жоғарыда аталған факторлардың бәрі де белгілі бір дәрежеде ықпалын тигізеді және ол әр дәуірде әртүрлі болуы мүмкін. Сондықтан оларды бір-біріне қарсы қойып, немесе бір-бірінен бөліп алып, белгілі бір факторларды абсолютке айналдыру дұрыс емес.

Ғылымды зерттеуші ғалымдар ғылымның даму кезеңдері туралы әртүрлі пікірлер айтады. Олардың бір тобы ғылым көне заманда қалыптасты десе, енді бір ғалымдар ғылым қоғамның ерекше саласы ретінде Жаңа Дәуірде пайда болды деп тұжырымдайды. Біздің пікірімізше, ғылымның даму кезеңдері туралы мейлінше дұрыс пікірді ұсынған қазіргі заманғы Ресей ғалымы В.В.Ильин. Ол ғылымның дамуын классикалық, классикалық емес және неоклассикалық емес деп жіктейді. Бұл жіктеуді ғылымның классикалыққа дейінгі кезеңімен (ғылымның алғашқы бастаулары десек те болады) толықтырған дұрыс секілді деп ойлаймыз. Себебі, классикалық ғылым кезеңіне дейін ғылым ұзақ уақытқа созылған “нағыз ғылымға” дейінгі қалыптасу кезеңінен өтті.

Алғашқы қауымдық қоғам дамуының мынжылдық практикасы ғылымды қалыптастыра алған жоқ. Білім күнделікті өмірдің қажеттіліктерін қанағаттандыруға ғана бағытталып, одан жоғары көтеріле алмады. Алғашқы қауымдық қоғамда өмір сүрген адамдар дүние туралы білім жинамады деуге болмайды, бірақ заттар туралы объективтік білім оларды субъективтік қабылдаумен тығыз байланысты еді, яғни, объективтік білім элементтері мен субъективтік сана арасында шекара болмады, табиғат құбылыстары адам және оның өмірімен байланысты түсіндірілді.

Адам ойы таза теориялық білім деңгейіне көтерілуі үшін оның дәстүрлі практикалық бағытталғандығын бұзу қажет еді. Ескі сананы күйрету санаға тікелей әсер ету арқылы емес, сана бейнелеп отырған дүниені түбірімен қайта түсіну арқылы жүрді. Дүниеге деген жаңа көзқараста заттар адамға байланысты емес, объективті, заттар мен адам жеке-жеке, бір-біріне қатысты, бірақ тәуелсіз нәрселер ретінде пайымдалды. Осындай ерекшелік көне гректерге тән еді. Ғылымды зерттеуші ғалымдардың бәрі дерлік ғылымның отаны **көне Греция** деп мойындайды. Гректер Египет пен Вавилон

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 21 беті

империяларында бірнеше жүзжылдықтарға созылған соғыстардан аман қалған, ұзақ уақыт ескерілмеген білімдерді қабылдап алды және жәй қабылдап қана қоймай, өздерінің ақыл-ойының, ойлау қабілетінің күштілігі арқасында өздерінің білімдерін қоса отырып жаңа дәрежеге көтерген, оларға абстрактылық және рационалдық сипат берген халық болды.

Ғылым дамуының **классикалық кезеңі** 16-ғасырдан басталды деуге болады. 16-ғасыр – адам рухының қайта өркендеген кезеңі. Қалалардың көбеюі адамның сезімдері мен өмірлік құндылықтарының жаңа деңгейде дамуына оң әсерін тигізді. Университеттер пайда бола бастады, олар әлі күнге дейін ғылым ордасы болып есептеледі. Өркендеу дәуірінде елеулі ғылыми жаңалықтар дүниеге келді, осы кезеңде ғылым мен өнерді біріктірген ғұламалар өмір сүрді. Олардың бәрінің есімдерін және ашқан жаңалықтарының бәрін бірдей атап шығу мүмкін емес. Ең басты тұлғаларға тоқталсақ: **Леонардо да Винчи (1452-1519)** - ұлы суретші және қазіргі жаратылыстану ғылымының пионері; **Николай Коперник (1473-1543)** поляк астрономы, дүниенің гелиоцентристік жүйесін ашты; **Джордано Бруно (1548- 1600)** - әлем біртұтас, шексіз, үнемі өзгеріп отыратын монадалардан тұрады деп тұжырымдады; **Галилео Галилей (1564-1642)** - Жер айналып отырады, дүниені математика, механика ғылымдарының, ақыл-ойдың көмегімен тануға болады деп пайымдады.

Одан бергі ғылымдағы негізгі революциялық жаңалықтар - атом бөлшектерінің ашылуы, атом бомбасының жасалуы, космосты игеру, ғылым жетістіктерінің өндіріс саласына көптеп енгізілуі немесе ғылымның өндіргіш күш ретінде қарқынды дамуы, электроника және кибернетика салалары жетістіктерінің адамның өмір сүруін жеңілдету үшін қолданылуы, яғни, адамның күнделікті тұрмысында ғылымның кең орын алуы.

Бұл классикалық кезең Галилей мен Пуанкареге дейінгі 16-20 ғасырларды қамтиды.

Неоклассикалық емес қазіргі кезеңде ғылым жеке салаларға бөлініп кетті. Бұл құбылыс ғылымның дағдарысына әкеліп соқты деуге болады. Оның басты себебі □ ғылымның басты мақсаты □ жалпы дүние туралы білім жинау екендігі ұмыт болды және дүниені тұтас нәрсе деп қарастыру принципі естен шығарылды, әрбір ғылым өзімен-өзі болып кетті.

Ғылымды зерттеу аспектілері.

Ғылым философиясы. Ғылымды философиялық тұрғыдан зерттеу аса маңызды және ол ғылым мен ғылыми қызметті зерттейтін басқа пәндердің арасында ерекше, басты орын алады. Ғылымды зерттеудің әртүрлі жеке методтары мен арнайы ғылымтану пәндері қаншалықты прогрессивті және өзекті болғанымен, олар ғылымды философиялық тұрғыдан зерттеудің орнын баса алмайды. Философия ғылымды қоғамдық сананың белгілі бір формасы және адамның дүниеге көзқарасын анықтаушы теориялық сана ретінде, қоршаған ортаға қатынастың типі ретінде сараптайды.

Ғылым социологиясы. Ғылымды идеяның дамуы, танымдық жүйе деп қарастырумен шектелмей, оны қоғамдық өндірістің түрі, әлеуметтік жүйе ретінде түсіну ғылым социологиясының пәнін анықтайды. Ғылым социологиясы ғылымдағы қоғамдық қатынастар және ғылым мен қоғам арасындағы қатынастар жүйесін зерттейді. Ғылымды социологиялық танып- білу үш саланы қамтиды: 1) ғылыми қызметтің ішкі құрылымы, немесе әлеуметтік институт ретіндегі ғылыми қызмет шеңберіндегі қоғамдық қатынастар; 2) ғылым және қоғам, ғылым мен қоғамның басқа компоненттері арасындағы өзара қатынас және өзара байланыс; 3) ғылымдағы адам.

Ғылым психологиясы 20-ғасырда қарқындап дамыды. Бұл құбылыс кіші ғылымдардан үлкен ғылымдарға көшумен, ғылыми-ізденіс жұмысында ұжымдық принципінің басым бола бастауымен, ғылыми іс-қызметті күшейтудің факторларын ашуға ұмтылумен тығыз байланысты. Қазіргі ғылым ерекше шығармашылық және әлеуметтік жүйе, сондықтан психологиялық факторлардың ғылыми үрдіс-процестің дамуын

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 24 беті

рационалды сәйкестендіру. Ғылымның дағдарысты жағдайында теорияның басқа нұсқалары тез көбейе бастайды, ізденіс үрдісінде қабылданған парадигмалар шенберіне сыймайтын фактілер пайда болады да, парадигманың тиімділігі күмән туғызады, оған деген сенім жоғалып, одан бас тартып, шындықты мүлдем жаңа көзқарас тұрғысынан түсіндіретін жаңа парадигмалар жасау қажеттілігі туады. Мұндай құбылыс аномалия деп аталады, ол – парадигманың проблеманы шешуге мүлдем қабілетсіздігі. Аномалиялардың санының өсуі оларға қарама-қарсы, альтернативті теориялардың және жаңалықтардың пайда болуына әкеледі.

Бұрын қабылданған парадигмадан бас тартуды Т.Кун **ғылыми революция** (төңкеріс) деп атайды және, Кунның пікірінше, жаңа парадигманы ғалымдардың жаңа легі психологиялық деңгейде мойындап, мақұлдауы қажет. “Ғылым – логикалық емес, психологиялық” дейді Кун. Яғни, парадигманы сыни эксперименттен өткізіп қажеті жоқ, ғалымдардың аға буыны ыдырап, жаңа легі жаңа парадигмамен жұмыс жасап дағдыланса болғаны. Алғашында ғалымдар парадигмадан бірден бас тартпайды, теорияның сансыз көп интерпретациялары мен модификациялары пайда болады, біртіндеп жаңа парадигма қалыптасады. **Ғылыми революцияның Кун ұсынған құрылымы мынадай: фактілерді жинау – парадигма – қалыпты ғылым – аномалиялар – дағдарыс – ғылыми революция – жаңа парадигма.**

Ғылым динамикасының **“кумулятивтік теориясының”** авторы, француз ғалымы **Пьер Дюгемнің** пікірінше, ғылымның дамуы кірпіштен қаланған қабырғаның біртіндеп биіктеуі секілді, бұрын танылған нәрсенің біртіндеп өсуі. Ғалымның жұмысы - осы ғылым ғимаратының, оның теориясының кірпіштерін іздеп тауып, орнына қалау. Оның бастауын ғылымның бұрынғы тарихынан табуға болады. Дюгемнің осы көзқарастарына жүгінсек, дүниенің ғылыми бейнесі өзгермейді, тек кеңейе түседі, ғылым дамуында түбегейлі төңкеріс дегендер болмаған.

Мұндай көзқарастарға қарсы шыққан Кун ғылымның дамуы ескі білімнің үстіне жаңа білімнің қалануы емес, бұрынғы беделді деген, жетекші түсініктердің мүлдем жаңа түсініктермен трансформациялануы, ауыстырылуы, яғни белгілі бір кезеңдерде болып отыратын ғылыми революциялар деген теорияны ұсынады.

Негізінен алғанда, Т.Кунның теориясын қабылдауға болады. Ғылымның дамуы міндетті түрде өзіне дейінгі дәстүрлерге сүйене отырып дамитындығы күмән тудырмайды.

Дәстүрлер **көзге көрінетін (явное) немесе вербалды және көрінбейтін (неявное) немесе вербалдық емес** болып бөлінеді, ғылыми таным үрдісінде өзара орын ауыстырып отырады. Көрінетін білімдерді кейбір ғалымдар басты, орталық білім деп те атайды, бұл білімдер басты назарда болады, негізінен алғанда оқулықтар мен ғылыми монографияларда мәтін-текст түрінде болады. Т.Кунның парадигмаларын білімнің осы түрінің мысалы ретінде қарастырған дұрыс.

Көрінбейтін білім (философиялық әдебиетте бұл білімді сипаттауға “жасырын”, “имплициттік”, “перифериялық”, “үндемейтін”, “менталитет” және тағы басқа терминдер қолданылады) назардан тысқарырақ, көбіне практикалық білім саласында кездеседі. Ғалымдардың әдеттерінде, мінез- құлқында кездеседі, оларды ауызша, вербалды түрде толық жеткізу қиын. Мысалы, белгілі химик-философ **Майкл Полани** (1891-1976) химик студенттердің практикалық сабақтарға көп уақыттарын бөлу ерекшелігін практикалық білімдердің ұстаздан шәкіртке ғылыми дәстүр ретінде берілуі деп есептейді. Олар ғалымнан оның ғылыми кадрларына ауызша емес, тек жеке үлгі-өнеге арқылы жетеді, яғни білімнің тұлғалық сипатымен тығыз байланысты.

Көрінбейтін ғылымның бір түрі - **ғылыми мектеп**, ғалым мен оның шәкірттерінің белгілі бір географиялық мекенде орналасқан қауымдастығы. Ғылыми мектеп шенберінде

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 25 беті

ғалымдар арасында тығыз байланыс-араласу орнайды, тәжірибе алмасу, теориялық пікірталас-дискуссиялар үнемі жүріп отырады.

Ғылымның дамуында ғалымның тұлғалық ерекшеліктерінің белгілі бір рөл атқаратынын жоққа шығармасақ та, көрінбейтін білімді М.Полани секілді тым әсірелеуге болмайды, бұл білімнің иесі ұжымдық субъект екендігін ұмытпаған дұрыс. Білімді тек жеке білім деп түсіну - қате.

Әрине, тек дәстүрлерге сүйенсе, ғылым дамымай қалар еді. Ғылыми білімнің құрылымында жаңалықтар да ерекше рөл атқарады. Ғылыми субъект парадигма-дәстүрлерді басшылыққа алып қана қоймай, оларды жаңалықтармен үнемі толықтырып отыруы тиіс.

Ғылымның дамуындағы ғылыми жаңалықтардың рөлін көрстеу үшін алдымен ғылымның онтологиясын анықтап алған дұрыс. Ресей ғалымы В.В.Ильин ғылымының онтологиясын: **1) ғылымның алдыңғы шебі; 2) ғылымның мығым ядросы; 3) ғылымның тарихы** құрайды деп есептейді.

Ғылымда ғылыми ақыл норма-ережелері бойынша ұйымдастырылған қызмет рационалды қызмет болып саналады. Бірақ нормалардың да шегі бар, оны практика көрсетіп, анықтайды. Ғылыми нормаларды сипаттау күрделі, себебі ғылым сантүрлі болғандықтан, олар да көп және жан-жақты, бір-біріне ұқсай бермейтін, әрқайсысының өзіндік заңдылықтары бар салалардан және ғылыми субъектілерден тұрады. Сондықтан ғылыми қызметтің барлық ерекшеліктерін қамтитын, ғылыми субъектілердің бәрі бірдей мойындап, қабылдайтын нормалар ұсыну, әрине, қиын. Біздің ойымызша, ғылым нормалары туралы әртүрлі концепциялардың арасында философ-социолог **Роберт Мертон** (1910-2003) ұсынған нұсқа назар аударарлық. Оның пікірінше, ғылым нормалары мынадай төрт құндылықтың төңірегінде топталады:

1. **универсализм** - ғылыми тұжырымның ақиқаттылығы ғалымның жасынан, жынысынан, беделінен, ғылыми дәрежесінен тәуелсіз бағалануы керек.
2. **жалпылық** – ғылыми білім оның авторының жеке меншігіне айналмай, жалпыға ортақ, сынға ашық болуы қажет.
3. **жеке бастың пайдасын көздемеу** - ғылыми ақиқат жолындағы ізденіс ғалым үшін басты мақсат болуы тиіс, атақ-даңқ, жеке бастың пайдасы, материалдық марапат ғылыми қызметтің мақсатына айналмағаны жөн.
4. **ұйымдасқан скептицизм** □ ғалымнан өз әріптестерінің ғылыми қызметін сыни, объективті бағалау талап етіледі. Олардың ғылыми нәтижелерін ғалым-ізденуші өз қызметінде пайдаланған болса, жақсы жақтарын атап, еңбегіне құрмет көрсете білуі тиіс, бірақ жіберілген қателіктерге де автормен бірдей жауап береді. Сонымен бірге ғалым өз тұжырымдарын, қол жеткізген жетістіктерін батыл қорғап, өз қателіктерін мойындай білуі қажет.

Бір жағынан алып қарасақ, нормалар қорғаныс белдеуінің рөлін атқарады, ғылымды шектен шығып кететін нәрселерден сақтандырып отырады. Осы тұрғыдан қарастырғанда, нормалар ғылымның дамуында өте қажет. Екінші жағынан алғанда, нормалар ғылымның бұрынғы кезеңінің жемісі, олар ғылымының болашақ дамуы үшін көбіне жарамай жатады. Нормалар консервативті, ғалымнан өзінің қызметін белгілі бір қабылданған ережелерден, инструкциялардан, бұйрықтардан ауытқымай ұйымдастыруды талап етеді. Бұл жағдайда ғалымның еркіндігі шектеулі, ол ғылымның мығым ядросы шеңберінде ғана қызмет ете алады.

Ал ғылымның алдыңғы шебіндегі ғалымның жағдайы мүлдем басқа. Ол нормалар-үлгілер шеңберінен шығып, еркін қызмет ете алады, бұрын қалыптасқан құбылыстардан тыс жаңа идеяларды, ғылыми жаңалықтарды дүниеге әкеледі. Ғылыми жаңалықтар ғылымның алғы шебі мен мығым ядросының арасында шекістер туғызады, бұл заңды

ONTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 26 беті

процесс. Оны шешудің бірден-бір дұрыс жолы - ғылыми жаңалықтарды негіздеу және дәлелдеу. Сонда ғана ғылыми жаңалық ғылымның алдыңғы шебінен мығым ядроға көшеді. Ойымызды тұжырымдасақ, ғылымның дамуы - дәстүрлер мен жаңалықтардың диалектикалық бірлігі үрдісі болып табылады. Ғылым бұрыннан келе жатқан дәстүрлерге сүйеніп және оны жаңалықтармен толықтыра отырып дамиды. Бұл күрделі үрдіс-процесс. Ескінің жаңаға орын беруі қашан да қиын жүреді. Бірақ қоғамның дамуы ғылымнан оның жаңалықтық сипатта болуын, жаңа идеялар арқылы қоғамның сұраныстарына жауап бере білуін талап етеді, онсыз ғылымның өзі мәнсізденеді.

Тақырыптың мазмұнын жалпы қорыта айтсақ, ғылым философиясы ғылымның қалыптасуын, даму динамикасын, ғылыми танымның ішкі механизмдерін, әдістері мен принциптерін, ғылымның адам мен қоғам өміріндегі рөлін зерттейді.

4. Көрнекілік материал: Презентация, Схемелар, таблицалар, слайттар.

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аширов Ш. А. Философия :оқу құралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
2. Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
3. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
4. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
5. Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group»ЖШС, 2021-260 бет
6. Джекебаева М. Философия :оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

1. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
2. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
5. Иманқұл, Н. Ілімі философия: дәрістер / Н. Иманқұл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
6. МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхахим. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
7. Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
8. Эдмунд Ричард Онер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Эдмунд ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жәнісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы		
Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 27 беті

9.Юлән Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлән ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бақыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.

10.Әл-Руайхед Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Әл-Руайхед, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ғ. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.

11.Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

1.Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы.

Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>

2.Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>

3.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары:

1. Білім мен ғылымның байланысы қандай?
2. Техника мен технология философиямен қалай байланысты?
3. Неліктен ғылым философиялық зерттеудің нысаны болып табылады?
4. Әдістеме дегеніміз не және әдіс қалай анықталады?
5. Ғылыми әдістің құрылымы мен қасиеттері қандай?
6. Эмпирикалық зерттеу әдістері қандай?
7. Ғылыми білімнің теориялық деңгейіне қандай әдістер кіреді?

Дәріс №6

1. Тақырып: Адам философиясы және құндылықтар әлемі

2. Мақсат: Батыс философиясындағы адам мәселелерінің ерекшеліктері.

3. Дәріс тезистері:

- 1.Адамды қарастырудың философиялық тәсілдерінің ерекшеліктері.
- 2.Қазақ философиясындағы адам мәселесі.
- 3.Адам, индивид, жеке тұлға.

Философиялық антропологияны адам туралы жан-жақты білім жинақтауға, оның мәнін түсіндіруге бағытталған ғылым, қысқаша айтсақ, адам философиясы деуімізге болады.

Философиялық антропологияның бастапқы ұстанымы – философиядағы кез-келген сұрақ “адам дегеніміз не?” деген сұрақтан, әрбір философиялық пайымдау адам тәжірибесінің құрылымын зерттеуден басталады. Ол адамды космоста ерекше орын алатын, қайталанбас болмыс ретінде қарастырады және оның мәндік өлшемін зерттеуге бағытталған. Оның мақсаты – адам туралы жиынтық түрдегі емес, тұтас, толыққанды білім беру. Қазіргі заманғы философиялық антропология осы мақсатқа ұмтылуы тиіс, себебі ХХІ ғасыр қоғамының жан-жақты дағдарысының бастауы адам дағдарысында жатыр.

Адам мәселесінің философиялық зерттелуіне тарихи шолу жасасақ, адам мәселесінің қойылуы көне заманнан басталады. Философия ұзақ уақыт бойы адамды ойлаушы субъект ретінде ғана қарастырып, оны объектіге, болмысқа қарсы қойып келген екен. Бірақ адам санаға ғана емес, тәнге де ие мақұлық. Адамның психикалық, биологиялық негіздері ұмыт болды да, оның “екіге бөлінгендігі”, “тұрақсыздығы”,

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 30 беті

Бірақ, Плеснер Шелердің философиясында метафизикалық мазмұн болғанымен, негізгі мәселеге келгенде оның феноменолог екендігін айтады. Плеснер Хайдеггердің адамнан тыс болмысты зерттеу үшін адамды экзистенциалдық сараптаудан өткізу керектігі туралы көзқарасымен де келіспейді, мұндай көзқарасты ескірген деп бағалайды және өзінің натурфилософиялық көзқарасын ұсынады.

Оның ойынша, адамның басқа болмыстан айырмашылығы – ол өзіне ең жақын да, ең алыс та емес, оның өмір формасы эксцентрикалық түрде, сол себепті оның өзінің өмір сүруінің болмыстық екеніне қарамастан, осы дүниенің барлық заттарымен бірге осы қатарға жатады. Плеснердің пікірінше, адамның мінез-құлқында оның мәні ашылады және философияның көмегі арқылы адам өзінің өмірдегі орнын, үнемі шешуге тиіс мәселелерді түсіне алады. Плеснер адамның денесінің мінез-құлқына басты назар аударатынын ескерте кеткен жөн. Плеснердің философиялық антропологиясы Шелерге қарағанда мұқият жасалған, ол бұл ілімді қатаң ғылым ретінде түсінеді. Плеснердің пікірінше, адамды табиғаттың бөлшегі ретінде қарастырып қана қоюмен шектелмеу керек, ол “тірі болмыс” және оның “табиғи көкжиектері” философиясын негізінде қалыптастырылуы тиіс. Адам философиялық антропологияда объект немесе субъект ретінде емес, оның өз өмірінің объектісі және субъектісі ретінде қарастырылады. Г.Плеснердің ойынша, адамды тек “дене” немесе тек “сана”, “жан”, логика заңдары мен этикалық ережелерге бағынатын абстрактылық субъект ретінде емес, психофизикалық жағынан бейтарап өмірлік бірлік ретінде қарастыру қажет. Канттың “формальдық априориіне” Плеснер тірінің “материалдық априориін” қарсы қояды. Оның пікірінше, философиялық антропологияны философиялық биологиямен біріктіріп қана қалыптастыруға болады, адамның “космостағы ерекше орны” туралы сөз етудің, адамды табиғиға қарсы қоюдың қажеті жоқ, адам “органикалық дүниенің” бір сатысы. Сондықтан адамның басқа да тіршілік теушілерден мәндік айырмашылығын іздеген жөн.

Г.Плеснердің бір тамаша ойы – адам өз өмірін “жетектейді”, өзінің белсенділігінің арқасында ол әуел бастан қандай болса, сондай болып шығуы тиіс. Бір қарағанда, бұл экзистенциалист Ж.П.Сартрдың гуманистік көзқарасына ұқсас, бірақ экзистенциализмді, әсіресе М.Хайдеггердің онтологиясын Плеснер антропоцентризм деп сипаттайды. Оның ойынша, Хайдеггердің болмысының жынысы белгісіз, ал өмірдің өзі денемен байланысты, сондықтан жынысы мен денесі белгісіз Dasein адамды түсіндіре алмайды.

Философиясы антропологиялық сипатқа ие болған ойшыл ретінде неміс философы **Л.Фейербахқа** (1804-1872) тоқталмай кетуге болмайды. Оның пікірінше, философияның ортасында табиғаттың ең жоғары туындысы – **адам** тұруы тиіс. Оның философиялық ілімі тән мен рухтың бірлігі болып табылатын адамның өзіндік құндылығы мен маңыздылығын нақтылау талпынысы деуге болады. Фейербах адамды рухани тіршілік етуші ретінде қарастыруға қарсы. Оның жүйесінде адам “абсолюттік рух”, “дүниежүзілік ақыл-ой” емес, нақты, тән және рухани қасиеттердің бірлігі, тұтас адам.

Фейербахтағы адамның “**Мені**” рухани және ойлауға қабілетті тіршілік етуші ғана емес, тәнге ие және ойлай алатын, белгілі бір кеңістікте және уақытта өмір сүретін адам. Оның түсінігінше, субъектінің маңызды сипаттамасы – адам табиғатының, оның тәнге ие екендігінің, ақыл-ойының, жігері мен жүрегінің антропологиялық қасиеттерінің синтетикалық, жалпылаушы сипаттамасы болып табылатын сезімділік. Бірақ Фейербах субъектінің натуралистік сипаттамасымен шектелмейді, сондықтан субъект ұғымына тек “Менді” ғана емес, басқа адамды да кіргізеді: “Идеализмнің идеялардың бастауын адамнан іздеуі дұрыс, бірақ бұл идеяларды бөлектенген, тұйықталған тіршілік етушіден, жаны бар адамнан, “Меннен”, “Сеннің” сезімдігінсіз шығарғысы келетіні дұрыс емес. Идеялар адамдар арасындағы араласудан ғана, адамның басқа адаммен әңгімелесуінен ғана туындайды”. Осы араласу саласында ғана адам өзін жүзеге асыра алады, өзінің жеке

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 32 беті

Маркстің философиялық абстракциясында адамдардың, адам мен табиғаттың, ішкі және сыртқы адамның арасындағы қатынастар таза да мөлдір, үйлесімді болуы тиіс. Бірақ нақты праксисте мүлдем басқа, нақты болмыс зұлымдық пен жатсынуға толы, оны ескі теріні сыпырып тастағандай етіп лақтырып тастау қажет.

Сонымен, Маркстің антропологиясы бойынша, адам әлеуметтік белсенділіктің жиынтығы, адамдардың праксисі олардың қызметінің жаттанған, тас секлді қатып қалған нәтижелерімен шектелген, адамның міндеті – осы жағдайларды өзгерту, оларға қарсы күресу. Яғни, Маркстің антропологиясының негізгі ұстанымы – адам праксисі әлемінде бәрін де, адамның өзін қоса, қайта жасауға, қайта өзгертуге болады.

Біздің ойымызша, философияның антропологиялық сипатын толық ашқандардың бірі – белгілі орыс философы **Н.А.Бердяев** (1874-1948) болды. Оның пікірінше, философияның антропологиялық мазмұнға ие екендігі сөзсіз, себебі философия кұр теориялық философия емес, практикалық философия болуы тиіс, ол “трансцендентальды сананы” емес, “трансцендентальды адамды” ашуға ұмтылуы қажет.

Бұл пікірге толық қосыламыз. Қазіргі заманғы Батыс философтарының басым көпшілігі философия өзінің теориялық, жалаң уағыздауынан арылып, адамды күнбе-күн мазалап отырған сұрақтарға жауап бере алатындай дәрежеде практикалық сипатқа ие болуы қажет деп айтып жүр. Тағы да Бердяевтің сөзімен айтсақ, “Күйбең тіршілікке, іш пысуға, қайталаушылыққа, сұрықсыздыққа, бұл дүние өмірінің жалғандығына деген жеккөрушілік бұл өмірден идеялар дүниесі мен құдайылық дүниесін метафизикалық және мистикалық пайымдауға немесе дүниені шығармашылық түрде, белсенді өзгертуге көшуді туындатады.

Нағыз, дана философия мектептік академиялық философия болып қала бере алмайды. Өмірден қол үзген философиялық элитаның күйі жалған және ол осылайша сақталып қала алмайды. Философияның практикалық міндеті бар. Философ тілінің өмір тіліне жақындасуы сөзсіз. Философия рухтың тұтас өмірімен байланысты және оның өзі рухтың өмірінің қызметі. Ол болмыстың құпиясын адамнан оқшауланғанда емес, адам тағдырына бойлай отырып қана, ол туралы жылай отырып қана біле алады. Таза кабинеттік философияның болуы енді мүмкін емес. Философия – өмірдің ісі”.

Бердяевтің өзінің философиясы нағыз осындай философия деп айтуға болады. Оның философиясының басты мәселесі – адам. Оның пікірінше, адам қайшылықты және түсінуге қиын, таңқаларлық мақұлық. Адамның қайшылықтылығын Бердяев оның екі дүниенің – табиғаттың және табиғаттан жоғарының жемісі екендігімен түсіндіреді. Адамның рухани негізі табиғат пен қоғамнан тәуелсіз. Адам тірі организм немесе әлеуметтік мақұлық ретінде емес, тұлға ретінде жұмбақ. Тұлға индивидтен (қазақша айтсақ, пендеден) бөлек. Индивид-натуралистік категория, ол материалдық дүниемен байланысты. Тұлға – табиғат пен қоғамнан жоғары, олар тұлғаның белсенді формасының қалыптасуына қажет материяны ғана береді. Тұлға – қоғамның бөлшегі емес, керісінше, қоғам тұлғаның бөлшегі, оның әлеуметтік жағы, космос та тұлғаның космостық жағы. Тұлға – микрокосм, универсум, универсалдық пен индивидуалдықтың бірігуі. Тұлға жұмбақтығы – оның қайталанбастығында, бірегейлігінде, шығармашылық істер жасауға қабілеттілігінде.

Бердяевтің пікірінше, адамның субъективтілік тұйықталғандығынан шығудың екі жолы бар. Біріншісі – әлеуметтік күйбең тіршілікке сіңіп, өзін жоғалтып алу. Бұл жол конформизмге, өгейленуге және эгоцентризмге әкеліп соғады. Екінші жол – субъективтіліктен трансценденттену, рухани қанаттану, шабыттану, еркіндікке ұмтылу арқылы шығу. Осы жолды таңдаған адам өзіндегі тұтқыннан құтылады, Құдаймен экзистенциалдық кездесуге жетеді. Адам өз өмірінің басым көпшілігінде екіге бөліну

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 33 беті

күйін кешеді. Бердяев Л.Н.Толстойдың, Ф.М.Достоевскийдің шығармаларынан мысалдар келтіреді.

Олардың кейіпкерлерінің рухани күйзеліске ұшырауларының басты себебі – екі түрлі, бір-бірлеріне қарама-қарсы өмір сүргендерінде. Қоғамда өмір сүргендіктен, олар қоғамда және мемлекетте қабылданған ережелерді қабылдауға мәжбүр, сондықтан өтірікке толы сыртқы өмір кешеді. Ал ішкі өмірінде адам алғашқы реалдылықтармен бетпе-бет қалады. Сондықтан да Бердяев адамға қажетті құндылықтардың ең бастысы ретінде еркіндікті таңдайды: “Еркіндік – менің тәуелсіздігім және менің тұлғамның ішкі анықталғандығы, менің шығармашылықтық күшім, менің алдыма қойылған ізгілік пен зұлымдықтың арасындағы таңдау емес, ізгілік пен зұлымдықты жасауым. Таңдау жасау адамға езілгендік, батылсыздық, тіпті еркіндік емес күй беруі мүмкін. Таңдау жасалып, шығармашылық жолымен жүрген кезімде азаттық басталады. Адам және шығармашылық тақырыбы еркіндікпен байланысты” - деп түйіндейді.

Философиялық антропологияның кейбір мәселелері кеңестік философияда да зерттелді. Негізгі назар адамның әлеуметтік мәніне аударылып, адам мен қоғамның өзара қатынасының әртүрлі формалары, адамның ұжымдық сипаты талданды, тұлғаның жан-жақты, өзін қоршаған ортамен және қоғаммен үйлесімді дамуының жолдары анықталды. Бірақ осы тақырыпта жазылған еңбектердің мазмұнында қоғамның идеологиялық тапсырысын орындау мақсаты айқын сезілді, адамның қалыптасуы мен дамуындағы қоғамның алатын орны тым асыра бағаланды, адамның руханилығы, жекелігі, тәуелсіздігі мен еркіндігі төмендетілді. Философиялық антропологияның өзі буржуазиялық философияның ағымы, сондықтан кеңестік философияға жат ағым деп есептелді. “Адам туралы марксистік- лениндік ілім ғана адам туралы толық, жан-жақты, терең білім бере алады, яғни адам туралы басқа ілімнің ешқандай да қажет емес” деген түсінік басты ұстаным ретінде қабылданды.

Философиялық антропологияға деген мұндай скептикалық көзқарас 90- жылдардың басында, қоғамдық ғылымдардың барлық салалары идеологиялық диктаттан аралып, еркін ойлауға қол жеткізген уақытта ғана жойыла бастады. Отандық философтар адам туралы ілімдерді сараптай келіп, адамның ғаламда қайталанбас ерекшелігі, оның дамуының гуманистік бағытталғандығы, адам мен табиғаттың коэволюциясы, адамның руханилығы, әлеуметтік қызметі, интегралдық субъектілігі туралы идеялар ұсынды. Философиялық антропология мәселелері бойынша көптеген ізденістер жүргізіліп, ғылыми- теориялық конференциялар өткізілді, кандидаттық және докторлық диссертациялар қорғалды.

Тағы бір ескерте кететін нәрсе: соңғы уақытта батыстық философияда философиялық антропологияның дағдарысы туралы әңгіме қозғалып жүр. Мұндай пікірдің тамырына үңілсек, оның негізінде “адам туралы арнайы дискурстер жүргізіп отырған биологиялық, әлеуметтік, этнографиялық ғылымдардың нәтижелері философиялық антропология үшін қауіп тудырмай ма? ” деген күмән жатыр.

Шындығында, нақты ғылымдар философиялық антропологияның дамуына кедергі бола алмайды. Философия да, нақты ғылымдар да адамды зерттеу мәселесіне келгенде (басқа кез-келген мәселені зерттегенде де деп қосуға болады) кімнің басым екендігі туралы пайдасы жоқ пікірталастарға берілмей, керісінше, бірін-бірі толықтырып, ізденуді бірлесе отырып жүргізудің тиімді жолдарын үнемі қарастырып отырулары тиіс. Адамның бойында әлеуметтік пен индивидуалдық, табиғи және мәдени, эмоционалдық пен рационалдық, жан мен тәннің қайшылықты бастаулары бірге тоғысқандығын дәлелдеп жатудың қажеті жоқ.

Адамды құдай немесе табиғат өзгермейтін күйде жаратты деуге, ол тек табиғи немесе мәдени, биологиялық немесе метафизикалық, моральдық немесе техникалық тіршілік етуші деп қарастыруға болмайды. Адам таным мен практиканың субъектісі және

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 34 беті

басқа нәрселерге өзі ғана баға бере алады деген гуманистік көзқарастан постгуманизмнің бас тартқаны белгілі. Адамның ақыл-ойы мен зердесі, сезімдік бастаулары әр дәуірде әртүрлі түрде көрініс тауып отырады. Қазіргі кезеңде оның жағымсыз мысалдарын көптеп келтіруге болады. Сондықтан да адамның міндеті – өзінің адами қалпын сақтай отырып, адам мен қоғам тіршілігін қамтамасыз ететін институттармен үндестікке ұмтылу, өзіне қауіпті нәрселерді дер кезінде айырып, адамзат тегін сақтап қалуға ұмтылу.

Ойымызды қорыта келе, осы күнге дейін адамды зерттемеген ғылым саласы жоқ десек болады. Бірақ философиялық антропология ғана адамды толық, тұтас күйде қарастыратын, барлық қырларын (діни, психологиялық, биологиялық, этикалық, әлеуметтік және т.б.) қамти отырып зерттейтін ғылым болып есептеледі және оның маңызы адамзат дамуындағы қиын да күрделі қазіргі заманда арта түсіп отыр. Бұл білім негативті, жағымсыз сипатта емес, виталды (өмірлік) сипатта болуы тиіс (әсіресе, қазіргідей қиын заманда), әйтпесе, экзистенциалдық, психобиологиялық бағыттардың үстемдігі философиялық антропологияның жолын тұйықтап немесе өмірден басқа жаққа бұрып, адамның толық мәнін ашуға кедергі болады.

4. Көрнекілік материал: Презентация, Схемелар, таблицалар, слайттар.

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аширов Ш. А. Философия :оқуқұралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
2. Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
3. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
4. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
5. Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group»ЖШС, 2021-260 бет
6. Джекебаева М. Философия :оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

1. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
2. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
5. Иманқұл, Н. Іліми философия: дәрістер / Н. Иманқұл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
6. МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхаким. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 35 беті

7. Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
8. Эдмунд Ричард Онер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Эдмунд ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жеңісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
9. Юлэн Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлэн ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бакыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
10. Эл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Эл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ғ. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.
11. Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

1. Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>
2. Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>
3. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары:

1. Батыс философиясындағы адам мәселесі.
2. Философия тарихындағы еркіндік мәселесі.
3. Философиядағы тұлға мәселесі.
4. Адам, тұлға, жеке тұлға.

Дәріс №7

1. Тақырып: Өмір және өлім. Өмірдің мәні

2. **Мақсат:** Философияның адам өмірінің мәні туралы негізгі мәселесін сипаттаңыз.

3. Дәріс тезистері:

1. Адам болмысының санаттар.
2. Адам, оның ажалдығы және ажалсыздығы.
3. Руханилық – адам өмірінің мәні.

Адам өмірінің мәні. Өмірдің мәні мәселесін адамзаттың рухани мәдениеті тарихындағы ең басты мәселелердің бірі деуге болады. Өмірдің мәні туралы ойланбаған адам, өмірдің мәнін түсіндіру мақсатында ізденбеген философиялық мектеп жоқ шығар.

Индивидтің тұлға ретінде қалыптасу деңгейі де оның осы мәселені өзі үшін анықтау дәрежесіне тікелей байланысты, себебі өмірдің мәні адамға дайын күйінде берілмейді, оны түсініп, санасына сіңіру және жүзеге асыру адамның тек өзінің қолында.

Өмірдің мәні мәселесін ұғыну арқылы адам өзінің бүкіл тағдырын айқындай алады десек, артық емес. Өкінішке орай, өмірмәндік сауалдар адамның санасында көбіне тым кеш, өмірдің қызылды- жасылды дәурені өтіп, бойдан қуат, ойдан сәуле кеткен кезеңде туындайды. Мәнсіз өмір өкіндіріп, өмірдің мәнінің жауабын таба алмай, адам дағдарысқа тап болады, философия тілімен айтсақ, гиперрефлексияға ұшырайды. Бұл құбылыс адамның өзі үшін де, ол өмір сүріп отырған қоғам үшін де аса қауіпті. Нақты мәселелерді зерттеумен шектелетін басқа ғылымдардай емес, адам қызметімен тікелей байланысты,

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 37 беті

Primum vivere deinde philosophare – әуелі өмір сүру, содан кейін ғана философиялық ойлау. Қандай жағдай болмасын, өмір мәнге ие, “өмір мәнсіз” деген эгоистік және субъективтік принцип жарық дүниенің баға жетпес құндылығын төмендете алмайды. Өмір – адамға берілген болмыс, оның мәні – адамның осы болмыстың барлық көріністерінен мән іздей отырып өмір сүруінде. Бірақ бұл ізденісті өмірді тәрк етуге айналдыруға болмайды. Аталған құбылыс әсіресе ой еңбегімен айналысушы адамдарға, интеллектуалдарға тән. Олардың көбі өмірді нақты сезіне білуден өмір туралы пайымдауды жоғары қояды да, өмірдің өзінің құндылығын бағалауға дәрменсіз күйге ұшырайды.

Бір жағынан алып қарағанда, адамның өмірдің мәні туралы терең ойға берілуі құптауға тұрарлық құбылыс. Өмірмәндік толғаныс – адамның тұлғалық сипаты, себебі бұл іс кез-келген адамның қолынан келе бермейді. Бірақ өмірдің мәні туралы мәселені тым әсірелеу, ақыл-ойды сезімнен, нақты іс-әрекеттен ажырату (гиперрефлексия) адам үшін де, ол өмір сүріп отырған қоғам үшін де қауіпті. “Өзін-өзі танумен” тым әуестенген, рационалдық танымды сезімдік танымнан жоғары қойған адам өзін қоршаған дүниенің қызығына көңілі толмай, өзінің ішкі дүниесінен ғана жұбаныш тауып, оны тым асыра бағалап, томаға-тұйық, өзімен-өзі өмір кешуге ұмтылады. Мұндай адамдар өмір көшінен сырт қалғандай әсер тудырады. Әрине, бір рет қана берілетін өмірді қалай кешу әркімнің өз еркі. Бірақ тым оқшау өмір кешу, философия тілімен айтсақ, жаттану, өмірдің құндылығын бағаламаудың, өзін өмірден де, басқа адамдардан да жоғары құндылық ретінде қате түсінудің жемісі секілді. Бұл туралы орыс философы Н.Н.Трубников жақсы айтқан. Оның пайымдауынша, жаттану дегеніміздің өзі бос сөз. Жаттану туралы айтудан жалықпайтын, өзінен жоғары тұрған әлеуметтік дүниені зұлымдықтың бастауы ретінде қарастыратын адам адамнан тыс және адамнан жоғары ешқандай да әлеуметтілік, ешқандай да реалдылық жоқ екендігін, әлеуметтіктің өзі индивидуалдықтан басталатындығын ұмытып кетеді. Ішкі дүниесіндегі қайшылықтарға жауап беруден қашқан адам өзінің микроортасы мен микросоциумында “ештеңе өзгертуге қабілетсіз болғандықтан ол өзінің билігі жүрмейтін жалпы социум жөнінде айтудан танбайды. Мұндай адам өз өмірінің мәнсіздігі мен өмірдегі сәтсіздіктерінің себебін өзінен емес, өмірден, қоғамнан, өзін қоршаған адамдардан іздейді, соларды ғана кінәлап, жаттану мен өгейсіну, өмірдің мәнсіздігі, дүниенің қисынсыздығы туралы жар салады”. Бұл пікірмен толығымен келіспесек те, негізінен алғанда жаны бар ой. Әрине, адамның жаттануындағы қоғамның рөлін жоққа шығаруға болмайды, бірақ негізгі жауапкершілік индивидтің өзінде екендігін ұмытпаған жөн.

Неміс философы Г.Риккерт те өмірді ұғынуды адам уайымымен, қайғыруымен байланысты қарастырады, бірақ оның көзқарасы біз қарастырған жаттанған адамның түсінігінен өзгеше. Г.Риккерттің пайымдауынша, қазіргі адам үшін ең басты нәрсе “уайымдау” болса, осы “уайымдаудың басты объектісі – өмір”. Г.Риккерт бұл жерде “уайымдау” ұғымын экзистенциалистік түсінікте, тереңдеп ойлану мағынасында қолданып отыр. Адам әдетте не туралы терең ойланады, уайымдайды? Өзін мазалаған, жан-жақты танып-білгісі келген нәрсені ғана адам уайым объектісіне айналдырады. Риккерттің терең ойлауды уайыммен салыстыруы кездейсоқ емес. Уайым мен қайғыны басынан кешкен адам ғана өмірдің соңында өлім бар екенін бұрынғы тыныш өмірдегіден анығырақ түсінеді, өмірдің, тіршіліктің құндылығын бағалай біледі. Қазақтың өмір мен өлімді салыстыра келіп, “Мың күнгі тамұқтан бір күнгі жарық”, “Өлі арыстаннан тірі тышқан” немесе “Тірі адам тіршілігін жасайды” деп, өмірді жоғары бағалауы да сондықтан.

Ойымызды қорытсақ, қазіргі заманғы жастарға өмір туралы мынадай үш тұжырымды ұсынуға болады:

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 39 беті

осы жерде анықталады. Ясперстің терминін қолдансақ, өлім адам өмірінің мәнін ашып көрсететін “шекаралық жағдай”.

Мәнді өмір өлімнің өзін мәнге ие етеді. Адамның өмірі қандай құнды және мәнді болса, өлімі де сондай құндылық дәрежесіне сай болады. Мысалы, Сократтың өлімі аңызға айналып, ұрпақтан ұрпаққа мәнді өлімнің үлгісі ретінде жетіп отыр. Көзі тірісінде мыңдаған адамды мәнді өмір сүруге талмастан үйреткен, өзінің ісі арқылы өмірін мәнмен толтырған данышпан өлімін де еш қорқынышсыз, тайсалмастан қарсы алып, дұшпанын да, досын да тамсандырды, сол арқылы өліміне өшпес мән берді.

Мақсатсыз, мәнсіз өмір кешкен адамның бойында, керісінше, өлім алдында жан түршігерлік қорқыныш пайда болады, өкінішті өмірі туралы ой оның жанын жегідей жеп, тыныштық бермейді. Өмірінің мәніне жете алмаған адам өлімін де мәнге толтыра алмайды.

Көріп отырғанымыздай, өлім – адам өмірінің сыны. Оның өмірі қандай болса, өлімі де сондай болмақ. Философиялық тұрғыдан келсек, адам өлемін деп емес, өмірді бағаламай, оған қызмет етіп үлгермей, соңында еш із қалдырмай өмір сүрдім деп қорқуы керек.

Өмірден өз орнын таба білу адамның өмірлік мақсатымен және оны тандай білумен тығыз байланысты, яғни өмірдің мәні категориясын толығырақ түсіну үшін **мақсат** категориясын айқындау қажет. **Адам өміріне мән беретін – оның мақсаты.** Өмірдің мәнін іздеу дегеніміздің өзі ең әуелі адамның түпкілікті мақсатын, нақтырақ айтсақ, өз болмысының негіздерін, өмірдің жоғары құндылықтарын анықтауы. Адам өмірі өмірлік мақсаттарға негізделгенде ғана мәнді. Мақсатсыз адамның өмірі бос, мазмұнсыз, жалған өмір мұндай адамдар үшін артында бір белгі қалдырмай, көрген түстей болып өте шығады. Адамдардың көбінің өкінішті өмір кешуінің де басты себебі – осы өмірлік мақсаттың болмауы. Орыстың теолог ойшылы В.В.Розанов өмірлік мақсатты адамның санасымен тікелей байланысты қарастырады. Оның пікірінше, адам екі түрлі өмір кешуі мүмкін: бейсана (немесе санасыз) және саналы өмір. Санасыз өмір сүрген адамның өмірін сыртқы себептер басқарады, ал саналы өмірдің қожайыны – мақсат.

В.В.Розановтың бұл пікірі дұрыс деп ойлаймыз. Әрине, адам өміріне сыртқы себептердің әсерін жоққа шығаруға болмайды. Адам өзі өмір сүріп отырған ортада қалыптасқан жағдайларға, қоғамның басқа мүшелеріне белгілі бір деңгейде тәуелді. Бірақ, осы себептерге мойынсұнып, өзі тірлік қылмай немесе басқаның айтқанымен жүріп өмір кешсе, адамның санасыз жануардан айырмашылығы қайсы? Мақсатты адам бұл сыртқы жағдайлардың билігіне еруі мүмкін, бірақ уақытша ғана. Өмірлік мақсатын саналы түрде анықтаған адам қандай жағдайда болмасын өзіндік болмысын сақтап қала алады, өзінің ақыл-ойына сүйене отырып, көздеген мақсатына бүгін болмаса, ертең жетеді. Саналы түрде тандалған мақсат адамның ішкі күшті дінгегі немесе қараңғыда жол көрсетер шамшырағы десек те болады.

Мақсатты сана деңгейінде түсініп қана қою өмірдің мәнін ашу үшін жеткіліксіз. Адам мақсат пен өмірдің мәні туралы сөз жүзінде айтып қана қоймай, оны ісімен дәлелдей алса ғана өзінің тұлғалық дәрежесін көрсете алады. Яғни, мақсат тек сананың категориясы ғана емес, ол адамның қызметтік-практикалық мәнін сипаттайды. Іс-әрекетпен ұштастырылмаған мақсат құр арман күйінде қала береді.

Мақсаттар ең биік және қарапайым болып жіктеледі, онсыз мақсат та, сол арқылы анықталатын өмірдің мәні де жалпы, бұлдыр нәрсеге айналуы мүмкін.

Ең биік мақсат – руханилыққа жету. Руханилық – тек адамға тән маңызды қасиеттердің бірі. Адам табиғатынан биологиялық және әлеуметтік тіршілік етуші ретінде материалдық дүниеге және өзінің күнделікті болмысынан тысқары дүниелерге ұмтылуға бағытталып жаратылған. Абайдың сөзімен айтсақ: “Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар – тәннің құмары,

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 40 беті

бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды, һәм өзі өспейді:, қуат таппайды. Біреуі білсем демеклік, ... көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – жан құмары, білсем екен, көрсем екен; үйренсем екен деген”.

Материалдық дүниеге деген талпыныс арқылы адам өзін өмір сүруге қажетті нәрселермен қамтамасыз етеді. Мұндай өмірді қарапайым тіршілік десек дұрыс секілді және оны қанағат еткен адамның жануардан айырмашылығы шамалы. Ал көрсем, білсем, үйренсем деу, яғни руханилыққа ұмтылу мәнді өмір сүруге талпынған адамға ғана тән. Ол өзінің күнделікті мұқтаждарын қанағаттандырумен, қарапайым тілмен айтсақ, қарын тойдырып, ұйқы қандырумен шектелмейді, өзін де, өзінен тыс дүниені де тереңірек түсінуге, көбірек білуге тырысады, осы мақсатпен көп оқып, көп ізденеді. Адам баласы игеруге ұмтылған бұл дүниелер өнер, ғылым, дін, философия болуы мүмкін. Бірақ руханилық білімділікпен шектелмейді.

Рухани құндылықтарды әлеуметтік-философиялық тұрғыдан тереңдеп талдаған ғалым С.Е.Нұрмұратовтың сөзімен айтсақ, руханилықтың негізгі келбеті – адамның өз бойындағы барлық жақсы қасиеттерін әлемге паш етуге дайындығы, яғни, ақылын, дарынын, қабілетін, шеберлігін, ішкі нұрын, жүрек жылуын адамдарға, табиғатқа, ғаламға беруге ұмтылысы.

Руханилықты, адамгершілікті өмірлік мақсат етіп таңдау – оңай іс емес. Байқап қарасақ, адамның өмірі түгелімен үлкенді-кішілі, ірілі-ұсақты, маңызды-маңызсыз **таңдау** жасаудан тұрады екен, бұл маңдайға жазылған нәрсе. Солардың ішіндегі ең бастысы және ең қиыны – өмірлік таңдау жасау. Әлеуметтік өмірдің дайын үлгілерін қабылдай салып таңдау жасау мүмкін емес. Тұлғаның өмірлік таңдауы жан-жақты және күрделі. Ол адам өмірінің алғы шарты, сонымен бірге қорытындысы, оған адам өмірмәндік ізденістің, өзі және дүние туралы терең ойланып-толғанудың нәтижесінде келеді. Таңдау арқылы адам өзінің болашақ өмірінің “жоспарын” жасап, іргесін қалайды, сол арқылы өмірінің мәніне жетуге бір табан болса да жақындап, өз өмірінің негізгі идеясын анықтайды және оны өзінің өмірлік мақсатын жүзеге асыруға арналған қызметіне бағыт-бағдар беруші ретінде таңдайды.

Таңдау – адамның өмір және дүние туралы толғанысы ғана емес, ол тұлғаның болмысты терең сезінуі. Өмірдің мәнін таңдау әрбір тұлға үшін үлкен сын, ешкім де бұл іске бей-жай қарай алмайды. Өмірлік таңдау тұлғадан өмір туралы жәй ойланып қана қоймай, оны өзінің жаны мен тәні арқылы өткізуді, өзінің қайғысы мен қуанышына айналдыруды талап етеді. Бұл іс ілуде біреудің қолынан келеді десек, қателеспеспіз. Дұрыс таңдау жасау – тұлғаның кемелденіп-толысқандығының және қайыспас мінезге ие екендігінің бірден-бір көрсеткіші. Соңғы фактордың орны бөлек, себебі таңдау жасаған адам өзінің болашақ тағдырын да анықтайды, оны жүзеге асыру үшін тұлғаға ақыл-ой, күш-жігер және таңдаған жолдан тайдырмас ішкі сенім, мықты мінез қажет.

Таңдаудың абсолюттік және салыстырмалы сипаты бар. Таңдау жасайтын адамның өзі, ол тұлғаның еркіндігі мен шығармашылығының нәтижесінде дүниеге келеді, сондықтан да абсолютті. Бірақ таңдау адам өмірі мен әлеуметтік қызметінің белгілі бір шарттарына азды-көпті тәуелді, яғни салыстырмалы. Адам белгілі бір қоғамда өмір сүреді, сол себепті оның өмірлік мақсаттары дүниенің субстанционалдық негізімен, өмірдің мәдени-тарихи контекстімен тығыз байланысты. Өмірлік таңдау жасау адамның өз қолында болғанымен, ол жалпы адамзаттың, өз ұлты мен халқының, өмір сүріп отырған қоғамының мәдени жетістіктеріне, рухани мұраларына міндетті түрде сүйеніп, өзінің өмір жолына пайдалы көптеген өмірмәндік сабақтар алып отырады. Бірақ, таңдау жасау жауапкершілігі түптеп келгенде адамның өзінде.

Экзистенциализм тілімен айтсақ, адам дүниеге келгенде тек тіршілік етуші, өмір сүруші ғана, оның нағыз мәні кейін пайда болады. Адам – проект- жоба, оны кескіндейтін

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 41 беті

де, жүзеге асыратын да адамның өзі. Адам болу, немесе Сартр айтқандай, “түк, мүк, түсті капуста болып шығу” адамның таңдауына байланысты. Өзінің қандай болып шықпағына адамның өзі жауапты, оның таңдауы өмірде адамның өзінің іс-әрекеттері арқылы кескіннен келбетке айналады, бос мәнді толтырады. Таңдау қате жасалғанда өмір адам күткендей болып шықпауы мүмкін, бірақ бұл жерде адамның өзінен басқа кінәлі жоқ. Таңдау жасау қиын, экзистенциалдық терминді қолдансақ, адам үнемі “шекаралық жағдайда”, белгілі қазақ философы Ғарифолла Есімнің тілімен айтсақ – “жар жағасында”. Адам өмір бойы жақсы мен жаманның, материалдық пен руханилықтың, өмір мен өлімнің, дұрыс пен бұрыстың арасында таңдау жасаумен болады. Өмірдің мәні – адамгершілікті сақтап өмір сүру десек, таңдаудың ең күрделісі – адамгершіліктік таңдау жасау екені түсінікті. Бірақ адам болып өмір сүремін деген тұлға қаншама қиын болса да, осы жолды таңдауға міндетті. Әрине, әркімнің өз еркі өзінде, адам басқа жолды таңдауға хақы бар болғанымен, оның бұрыстығына түбінде көзі жетеді.

4.Көрнекілік материал: Презентация, Схемелар, таблицалар, слайттар.

5. Әдебиеттер:

Негізгі:

- 1.Аширов Ш. А. Философия :оқуқұралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
- 2.Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
- 3.Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
- 4.Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
- 5.Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group»ЖШС, 2021-260 бет
- 6.Джекебаева М. Философия :оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

- 1.Кенни Э.Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
- 2.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
- 5.Иманкүл, Н. Іліми философия: дәрістер / Н. Иманкүл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
- 6.МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхақим. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
- 7.Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		
		39/11- 58 беттің 42 беті

- 8.Элдридж Ричард Өнер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Элдридж ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жеңісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
- 9.Юлән Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлән ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бақыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
- 10.Әл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Әл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ф. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.
- 11.Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

- 1.Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>
- 2.Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>
- 3.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары:

1. Өмірдің мәні философиялық зерттеудің объектісі ретінде
2. Өмірдің мәні туралы мәселені зерттеудегі негізгі тәсілдер.
3. Ажалсыздық мәселесі

Дәріс №8

1. **Тақырып:** Этика. Құндылықтар философиясы
2. **Мақсат:** Этика, мораль, құндылықтар ұғымдарын сипаттаңыз және оларды философиялық зерттеу объектілері ретінде қарастыру.
3. **Дәріс тезистері:**
 1. Аксиология – құндылықтар туралы философиялық ғылым. Аксиологияның негізгі ережелері.
 2. Құндылық туралы түсінік. Мәндердің түрлері мен құрылымдары.
 3. Жақсылық пен зұлымдық мысалындағы іргелі адамгершілік құндылықтардың диалектикасы.
 4. “Құт”, “Қанағат”, “Тәуба”, “Әділет”, “Сабыр” санаттары.

Аксиологияның негізгі ерекшеліктері

Аксиология (грек тілінде "ахиа"-құндылық және "логос"-ілім) құндылықтар жаратылысы туралы ілім. Оның нақтылықтағы орны мен құндылықтық әлемдегі құрылымы туралы, яғни әлеуметтік және мәдени факторлар мен тұлға құрылымы арасындағы әр түрлі құндылықтық байланыстар туралы ілім. Философиялық білімнің арнайы бөлімі ретінде аксиология XIX-ғасырдың екінші жартысында ғана қалыптасты.

"Игілік дегеніміз не?" деген аксиологияның басты сұрағын алғаш болып Сократ қойды. Аксиология - этикалық, эстетикалық, діни және өзге де құндылықтардың өзара байланысын және әлеуметтік-мәдени орта мен жеке тұлғаның құрылымына қатынасын зерттейді. Аксиологияның басты міндеті – құндылықтардың болмыстың жалпы құрылымындағы орны мен табиғатын анықтау.

Аксиология ілімінің қалыптасуындағы екі кезеңді атап өтуге болады.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 43 беті

1-ші кезеңі – синкретизм деп аталады. Бұл кезең онтология мен аксиологияның, яғни болмыс пен құндылықтардың бөлінбеуімен ерекшеленеді. Мәселен, антикалық дәуір мен

орта ғасырларда этикалық-эстетикалық, діни құндылық сипаттары ақиқат пен шынайы болмыс ұғымына енді. Мұндай дәстүр Платоннан, Гегельге дейінгі идеялистік рационализмде көрініс тапқан.

2-ші кезеңі - болмыстың ақиқат және құндылық болып екіге бөлінуімен сипатталады. Соңғысы заттық құндылықты және субъективтік құндылықты білдірді. Мұның екеуі де адамның іс әрекетінің бағыт бағдары мен оның дүниеге деген құндылықтық көзқарасының көрсеткіші болып табылады. Құндылықтар жүйесіндегі ең жоғары құндылық - адам және оның өмірі болып табылады. Ең жоғары құндылықтарға жалпы адамзат құндылықтары – мейірімділікті, әділеттілікті, сұлулықты, ақиқатты жатқызуға болады. Бұлар жеке адамның әлеуметтенуінде маңызды роль атқарады. Бұлардың жүзеге асуы жеке тұлғаның ішкі жан дүниесінің тұңғығында жатқан мүмкіндіктерді жүзеге асырумен бара-бар. Осыларды түсінбейінше және оларды жүзеге асырмайынша адам баласының жеке тұлға болып қалыптасуы қиынға соғады. Мұнсыз өмір өз мәнін жоғалтады. Ал өмір мәнін жоғалтқан адам үшін оның өмірі қайғылы жағдаймен аяқталуы мүмкін. Жоғары құндылықтармен сонымен бірге "экзистенциалдық вакуум" проблемасы да өте тығыз байланысты. Мұндай вакуумға құндылықтарда адасқан немесе оны таба алмаған адам түсіп қалады. Мұндай жағдай қазіргі заманда өте көп кездеседі. Көптеген жылдар бойы қалыпты өмір сүріп келген құндылықтар жойылып, өмірлік тәжірибесі бар адамдар түгілі жастар үшін де өмірдің мәні төмендейді. Экзистенциалды вакуум, жеке адамның әлеуметтенуіне кері әсерін тигізеді де невроздардың пайда болуына алып келеді. Экзистенциалды вакуумның пайда болуының ең негізгі формасы уақыттың босқа кетуі, яғни өмірлік қызықтың болмауы болады. Бұл жоқшылыққа қарағанда көбірек проблемалар туғызады. Жоқшылық адамды іс-әрекетке көшуіне бейімдейді, ал қызықсыз өмір шынайы өмірден безуге алып келеді (маскүнемдік, нашакорлық, т.б) Тек жоғары құндылықтар ғана емес, сонымен бірге жеке адамның әлеуметтенуіне құндылық құралдары да елеулі ықпалын тигізеді. Олар ең жоғары құндылықтарға бағынып, соларға негізделген. Мәселен адам әділеттілікті орнату жолына түссе ол осы жолда ешқашан әділетсіз әрекеттерге бармайды.

Қоғам әртүрлі қоғамдық қатынастардың күрделі жүйесін құрайды. Осындай алуан түрлілікті ұғыну үшін вакуумды түсіну өте маңызды. Қоғамдық қатынастар материалдық және рухани қатынастар болып екіге бөлінеді. Материалдық қатынастар біздің санамыздан тыс тәуелсіз өмір сүреді. Ал рухани қатынастар адамдар санасынан өту арқылы қалыптасады. Олардың арасындағы байланыс аралық сипатқа ие. Материалдық қатынастар қоғамдық санада бейнелене отырып, белгілі бір рухани құндылықтарды туындатады. Ал мұндай құндылықтар рухани қатынастардың негізі болып табылады.

Рухани өмір бай мазмұнға ие атмосфераны, қолайлы моральдық-психологиялық жағдайды қалыптастырады. Ал өзге жағдайларда рухани өмір жұтандау болып келеді. Мұндай қоғамда рухани азғындық белең алады. Қоғамның рухани өмірінің мазмұнында оның шынайы адамгершілік мәні көрінеді. Рухани өмірдің басты элементтері - рухани қателіктер, рухани құндылықтарды жасап шығару жолындағы іс-әрекеттер, рухани азық және адамдар арасындағы рухани қарым - қатынастар.

Философиялық құндылық

Философия тарихында құндылық көрінісінің заңдылықтары туралы жалпы түсінік 19 ғасырдың ортасында пайда болды. Құндылық ұғымына тұңғыш философиялық анықтаманы **Р.Лотце мен Г.Коген** берді. Ежелгі философиялық көзқарастарда құндылықтың әр түрлі көріністеріне жататын және табиғи, қоғамдық құбылыстарды, адамның іс-әрекетін

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-

58 беттің 44 беті

бағалауда пайдаланылатын **сұлулық, қайырымдылық, мейірімділік** секілді этикалық және эстетикалық ұғымдар қолданылды. Құндылық объектінің адам үшін қаншалықты маңызды екендігін айқындайды. Ол пәндік және субъективтік деген екі бөліктен тұрады. Пәндік және субъективтік құндылық — адамның дүниеге қатынасының екі жағы, біріншісі — оның **объектісі**, екіншісі — **субъектісі**. Сондықтан пәндік құндылық баға берудің объектісі, ал субъективтік құндылық олардың өлшемі мен әдісі болып табылады. Пәндік құндылыққа заттардың табиғи қажеттілігі, өнімнің өзіндік құны, әлеуметтік игілік, ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени мұралар, ғылыми ақиқаттың теориясы маңызы мен тәжірибелік пайдасы, адамдардың іс-әрекетіндегі жамандық пен жақсылықтың іске асуы, табиғи және қоғамдық объектілердің эстетикалық қасиеттері жатады. Санадағы құндылық ұғымына қоғамдағы ойлау мен бағалау, мақсат және оған жетудің жолдары, қоғамда кездесетін түрлі нормалар жатады. құндылықтар өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адам өмірінің мәніне, т.б. баға беру қатынасынан тұрады. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет-ғұрыптар, нормалар мен мән-мағыналар қызметін өзіне бағындырады және реттейді. Құндылықтар адам мүддесінің объектісі бола тұра, әлеуметтік, заттық ортадағы күнделікті тіршілікте бағыт беру рөлін атқарады. Адам өзін қоршаған заттық және рухани әлемді құндылықтар арқылы бағалайды. Оның шынайы өмірге құндылықтық қатынасы тек сана негізінде болуы мүмкін. Құндылықтық сана заттың біз үшін қаншалықты бағалы, оның құндылығы неде екенін зерттейді.

Ұлттық құндылықтар

Әлеуметтік-тарихи тәжірибе әрбір жаңа ұрпақ өз халқының өткен тәжірибесін қайта ойлап, ұлттық дамудың мақсаттары мен міндеттерін айқындауымен қатар, оның перспективаларын тұжырымдап, нақты уақытта ұлтқа тән саяси, идеологиялық, экономикалық, мәдени бағдарларды, қазіргі заманғы әлемге сәйкес ұлттық сана-сезімді қалыптастыратынын көрсетеді. Бұл процесс ұлт тарихының аса күрделі, сыну кезеңдерінде қарқынды жүреді. Ұлттық сана-сезім ұлт пен адам ретінде, осы қауымдастықтың мүшесі ретінде сипатталатын маңызды фактор болып табылады. Жеке тұлға өзін ұлттың ажырамас бөлшегі ретінде сезіне отырып, өз халқының тарихын, ұлттық құндылықтарды (жазу, ұлттық тіл, рухани мәдениет пен тағы басқа жетістіктері), ұлттық менталитет, халықтың әлемдік мәдениет қазынасына қосқан үлесін бағалап, оның дамуына ықпал етеді. Ұлттық сана-сезімнің дамуы индивидтің өз ырымдарын, дәстүрлерін, яғни этникалық тамырын білуімен байланысқан, сонымен бірге осы үдерісте адамгершілік жалпыадамзаттық құндылықтарды тану маңызды. Яғни, ұлттық сана-сезімді дамытудағы маңызды тарап ондағы этностық, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың арақатынасы болып табылады. Жеке тұлғаның ұлттық сана-сезіміне өзінің ұлттық қатыстылығы туралы субъектіні таныстыру, өзінің этникалығын позитивті қабылдау, ұлттың тарихи өткеніне, оның бүгіні мен болашағына деген көзқарас, ана тілін меңгерудегі белсенділік, халық мәдениетін зерделеудегі белсенділік, ұлттық мүдделер мен құндылық бағдарларын ұғыну және қабылдау, басқа да этникалық қауымдастықтарға қарым-қатынасты қалыптастыру, оның аумақтық тұтастығын сақтауға дайындық, оның байлығын арттыруға ұмтылу кіреді.

Ұлттық құндылықтар – олардың тарихи өзіндік ерекшелігі Отан, тіл, тарих, өнер, әдебиет және тағы басқалар сияқты көрініс тапқан қандай да бір этностық қауымдастық өкілдерінің рухани идеалдарының жиынтығы.

Әр ұлттың дүниетанымы, ойлау түрі, темпераменті, ұлттық санасы және т. б. белгілі бір жолмен үйлеседі. Жалпыадамзаттық құндылықтар ұлттық құндылықтарға да тән орнықтылық және тұрақтылықпен сипатталады. Ұлтқа және жеке тұлғаға қатысты менталитет бастапқыда әдеттегі-эмоционалды түрге ие болды деп айтуға болады, тек экономикалық, әлеуметтік, мәдени дамуға негізделген құндылықтардың пайда болуымен

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 45 беті

ғана ол көп қырлы дүниетанымдық сипатқа ие болады. Ұлттық менталитет адамның рухани және материалдық құндылықтарын тарихи іріктеу нәтижесінде қоршаған әлемге қарым-қатынас жүйесінде көрініс табады.

Жалпыадамзаттық құндылықтардың бір бөлігі ретінде ұлттық құндылықтар - құлық пен құндылықтар түрінде оң тәжірибені сақтаушы ұлттың өзін дамыту шарасы болып, **индивид пен этнос** өмірінің дербес факторы болып табылады. Қоғамдық қатынастардың нақты жұмыс істеуі оның деңгейіне байланысты. Ұлттық және әмбебап жалпыадамзаттық құндылықтар ұлт субъектісінің қоршаған шындыққа деген шығармашылық қатынасын көрсетеді. Адам өзін-өзі тануға, өзін-өзі жетілдіруге, белгілі бір этнос өкілі ретінде өзін-өзі дамытуға қабілетті жарқын даралық ретінде жасайды.

Негізгі этика категориялары (**парыз, ізгілік, мән және қажеттілік, ар-ұят, еркіндік**).

Этикалық категориялар саны жағынан өте көп, сондықтан ғылыми және тәжірибелік мақсаттарда оларды топтарға бөлу орын алған. Кейбір ғалымдар оларды құрылымдық және субстанционалдық (мәндік) деп екіге бөледі. Басқа бір ғалымдар мұндай бөлудің негізі ретінде басқа қағиданы ұсынады: белгілі бір категорияны функционалды ретінде қарастырып отырып топтауды осы категорияның негізінде жүзеге асырады. Мысалы, Эпикур этиканың барлық категорияларын бақыт категориясына бағындырған. Аристотель ең маңызды деп игілік категориясын санаса, Кант парыз категориясына ерекше мән берген. Алайда, қарзіргі кезде де осы мәселеге қатысты нақты бір көзқарас жоқ. Отандық этикада моральдың құрылымының негізінде бөледі. Бұл құрылымның негізгі элементері ретінде кейбір ғалымдар моральдық тәжірибені, моральдық сананы және адамгершілік өзіндік сананы таниды. Алайда, кеңірек таралғаны болып, басқа бір ғалымдардың моральдың құрамында моральдық сана, адамгершілік қарым-қатынастар және адамгершілік қызмет бар екендігін мақұлдайтын бағыты саналады. Жоғарыда аталған екі бағыттың арасында ерекше атап өтетіндей айырмашылықтар жоқ, себебі, екінші бағыттағы моральдық сананың құрамына бірінші бағытта аталған адамгершілік өзіндік сана кіріп кетеді, пл адамгершілік қарым-қатынастар мен адамгершілік қызмет адамгершілік тәжірибені құрайды.

Этиканың категориялары бір-бірімен тығыз байланыстылықта болғаны соншалық, олар бір-бірінің мазмұнын ашады. Яғни, белгілі бір этикалық категорияның мазмұнын екінші бір этикалық категорияны пайдлану арқылы ашуға болады. Мысалы, абырой категориясын жауапкершілік, тәртіптік, батылдық, ержүректілік және т.б. категорияларды пайдалану арқылы ғана түсінуге болады. Ержүректілік категориясының мазмұны батылдық, шыдамдылық, қаржылылық, қайраттылық және т.б. категориялардың көмегімен ашылады. Әділдік категориясын адамсүйшілік, шыншылдық, кеңпейілділік, еңбексүйгіштік және т.б. категорияларсыз түсіну мүмкін емес.

Бірінші топ – моральдық сана категориялары. Оларға мыналар жатады: моральдық қағида, моральдық норма, моральдық немесе этикалық категориялар, моральдық сенім, адамгершілік мақсат, моральдық және т.б. Негізгі этикалық катеориялардың барлығын моральдық сана категориялары деп те атауға болады, себебі, олар моральдың қандай жағын көрсетсе де солардың барлығы моральдық санада тіркелді. Моральдық сананың мәнді категориялары: қайырымдылық, зұлымдық, борыш, абырой, ар-ождан және т.б. категориялар жүйесінде орталық орынды иеленген, бірақ,, оларды адамгершілік қарым-қатынастар мен моральдық тәжірибеден бөліп қарастыркға болмайды, себебі, мұндай жағдайда олар өздерінің негіздерінен айырылады да, бос абстракцияларға айналады. Қайырымдылық пен зұлымдылық, әділдік пен әділетсіздік туралы жай, өмірден тыс әңгімелердің ешбір мәні жоқ. Керісінше, олар демагогияға, немқұрайлыққа нді түрде әсер етсе, онда олардың маңызы да артатыны сөзсіз.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 46 беті

Екінші топ - категориялары әкелуі мүмкін. Ал егер моральдық сана категориялары шынайы қатынастар мен әрекеттерді көрсетіп, оларға белме— бұл адамгершілік қатынастар категориялары. Оларға мыналарды жатқызуды болады: адамгершілік өзара әрекеттер, адамгершілік шиеленіс, моральдық бедел және т.б. өзінің функционалдық ролі бойынша адамгершілік қатынастар моральдық субъектілердің өзара қарым-қатынастарының көрінісі болып табылады. Бұл қатынастардың адамгершілік деп бағалануының себебі мынада: олар достық, қастық, серіктестік, сенім, сыйластық, екіжүздік және т.б. моральдық бағалаулармен сипатталады.

Үшінші топ - категориялары – бұл моральдық тәжірибе немесе функционалдық жүріс-тұрыс категориялары. Оларда тұлғаның белгілі бір моральдық қасиеттерді тәжірибеде, күнделікті өмірде жүзеге асыру үрдісі көрініс табады. Мұндай категориялардың қатарына мыналар жатады: моральдық (немесе моральға қайшы) әрекет, моральдық салдар мен санкциялар. Олар арқылы моральдық парыз, абырой, батырлық немесе қорқақтық, әділдік немесе әділетсіздік, адалдық немесе сатқындық, кеңпейілділік немесе жауыздық және т.б. адамгершілік сана категориялары көрініс табады. Бұл топ категорияларында моральдың адамдар арасында қатынастарды реттеуші ретіндегі мақсаты ашылады.

“Құт”, “Қанағат”, “Тәубелік”, “Әділет”, “Сабыр” категориялары.

Құт — қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымындағы қасиетті ұғым. Құт сөзі ертедегі Орхон жазба ескерткіштерінде кездеседі (“Тәңірі жарылқауымен құтты қаған болдым”, Күлтегін жазуы). Көне түркі заманында Құт сөзі төмендегідей мағыналарды білдірді:

- 1) жан, өмірлік қуат, рух;
- 2) бақыт, жақсылық;
- 3) сәттілік, табыс, сыбаға;
- 4) ұлылық, дәреже;
- 5) ақиқатқа жету, нұрлану, шынайы бақыт пен шаттыққа кенелу.

Осыған сәйкес адам мен жан-жануарлардың, өсімдіктердің жаралу, өсіп-өну заңдары ұқсастық негізінде, екінші жағынан, күллі жаратылыс тылсым рухтарға тәуелді, тағдырдың бастауы оның көзге көрінбейтін жанында, ал оның иесі, тірі жандарға қуат беретін тәңірлер, құдайлар, күллі мақұлық Құтқа мұқтаж, ол Көк тәңірден келеді, әсіресе, ел билеушілер Құт қонған адамдар болуы тиіс деген түсінік орын алды. Өйткені ел билеушілер арқылы бұл қасиет басқа қарапайым пенделерге тарайды деген сенім болды. Тәңіршілдікте күнәһарлық туралы ұғым терең дамымағандығына карамастан, ерте замандардың өзінде түркілерде құттылық пен құтсыздық ұғымы жеке адамның этикалық заңдарды қатаң ұстануымен байланыстырылды. Әйтсе де, көне түркі кезеңінде, сол сияқты кейінгі, исламнан тыс қалған шамандық түсініктегі Алтай мен Сібірдегі түркі тілдес халықтарда Құт туралы түсініктер тұрпайы, ескі натурализм деңгейінде, анимализм (жануарлық), табиғатқа табынушылықпен ұштасқан қалпында қалып қойғаны аңғарылады. Құт көбінесе адам мен жан-жануарлардың тууы, жыныстық өсіп-өнуі, табиғи күш-қуат, жігер, сол сияқты материалдық байлық-молшылық тұрғысынан қаралды. Құт туралы түсініктердің түп-төркіні бұлыңғыр ырымдардың жиынтығы болып қала берді; көп жағдайда мұнан тұрпайы ырымшылдық, дуа (магия), тіпті затқа табыну (фетишизм) тарап жатты. Көне түркілік діни-мифологиялық синкреттік дүниетаным аясында пайда болған Құт ұғымы кейін түркі даласында мұсылмандық сопылық ілімдердің ықпалымен дамып, руханилана түсті, табиғи-нәпсілік деңгеймен шектелмей, өркениеттік өлшемдерге көтерілді. Құттың түп-төркіні Алладан келетін киелі нұр; қуат көзі, күллі ізгілік, береке Алладан, ал оны тарататын пайғамбарлар мен әулиелер, тақуалар деген түсінік қалыптасты. Әулиелердің батасы, шын ықыласымен сыйлаған заттары арқылы (шапаны,

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 47 беті

асатаяғы, ыдысы, т.б.) адамдарға құт-береке дариы, ал ол рухани сабақтастық бойынша пайғамбардан халифаларға, халифалардан сопы-пірлерге көшіп, ұдайы жалғасып отырады деген сопылық дүниетаным етек алды.

Қанағат, қанағатшылық – адамның барға риза болуын, місе тұтуын, нысаптан шықпауын, нәпсіге ермеуін білдіретін ұғым. Қанағат ету – жетіспеушілікке, таршылыққа төзіп шыдау емес, ақылға сүйеніп, өзін-өзі тежеу. Қанағат – қолдағы барына, қол жеткізген табыстарына разы болу

Сабыр — адам мінез-құлқына тән байыптылық пен ұстамдылықты білдіретін асыл қасиет.

“Сабыр түбі — сары алтын”, “Сабырлы жетер мұратқа, сабырсыз қалар ұятқа” деген халық даналығында сабырлылық адамды жамандықтан сақтап, жақсылыққа бастайтын ізгі қасиет ретінде айқындалады. Сабырлылық қажыр-қайратпен ұштасып, ер бойындағы **ар, ұждан, ынсап** сияқты қасиеттерге негіз болады. Сабырлылық әрбір істің ақырын ниет ақтығына табан тіреп, әділеттілікке сенімін жоғалтпай күтіп, байсалды әрекет жасаудан көрінеді. Сабырлылық өз ісінің ақтығына сенімді, ниет-тілеуі түзу, тағдырдың бір құдайдан екендігіне сенетін, әрбір қиындыққа сынақ ретінде қарап, мойымайтын адамға тән. Сабырлылықтың қажыр-қайратпен оның адам бойындағы бойкүйездік, немқұрайдылық, еріншектік сияқты жаман қасиеттермен ымыраласпайтындығының негізгі белгісі. Себебі аталмыш жаман қасиеттер үмітсіздіктен, торығудан, жасып, жабығудан, тоғышарлықтан туындайды. Сабырлылыққа қарама-қарсы тағы бір ұғым орынсыз ашушандық болса, ол адамның ақылға жүгінбей, шолақ ойлар байыпсыздығының, салмақсыздығының көрінісі. Сондықтан да сабырлылық адами кемелдіктің белгісі ретінде ақылды — азық, қайратты — қару, иманды — серік еткен ер бойынан байыптылық, ар-ұят, ынсап ретінде табылатын асыл қасиет.

Әділет – жақсы мінездердің ең құндысы. Әділ адам – адамдардың ең жақсысы. Әділет – келісушілік, тепетеңдік деген сөз. Әділет болғанда екі нәрсенің не өздері немесе сипаттары тең болады. Бұл ұқсас жерлерінде біріккен деген сөз. Демек, әділет бірліктен, тек бір болудан туындайды. Әлемде кездесетін әрбір бір болу, шынайы жалғыздың болмысына ұқсайды. Әр болмыс, сол бір болған болмыстан пайда болғаны сияқты, әр бірлік те сол бірден пайда болады. Ал өлшеу, салыстыру істерінде теңдік сияқты құрметтісі, қадірлісі жоқ. Музыка саласында бұл мәселе кеңірек зерттелуде. Міне осы себептен, жақсылықтардың ең қадірлісі – әділет. Әділет – ортада болу деген сөз. Ортадан айырылатын болса, әділет болмайды.

Құндылықтар туралы алғашқы түсінік ежелге грек ғалымы Сократтан бастау алады. Сократ үшін құндылық «адамның өмірді бағалауы» екен. Ал Аристотель «жақсылық», «игілік» ұғымдарын жағымды мінез-құлықты, рухани құндылықты бейнелеуде қолданды. Құбылысты, затты жағымды бағалау адам үшін құнды игілікті түсінуге негізделген. «Ізгілік» сөзі салыстырмалы мағынада белгілі бір жағдайдағы адам үшін жақсылық, пайдалы нәрсе деп түсіндіріледі. Рухани-адамгершілікке тәрбиелейтін ғылым ретінде этиканы белгілеген. Аристотельдің пайымдауында «этиканың мақсаты – таным емес, ізгілікке үйрету. Этикалық зерттеулер рухани-адамгершілік дегеннің не екендігін білу үшін емес, осы рухани-адамгершілікке жетудің жолдарын үйрету үшін қажет, олай болмағанда бұл ғылымның пайдасы болмас еді» - дейді.

Философ Т.Қ.Ғабитов «**құндылықтар – қасиеттер**» дей отырып, бұл қасиеттердің бала кезден, ана сүтімен бірге өзінің ана тілі арқылы мораль негіздері ретінде, өз тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін игеру нәтижесінде орнығатындығын ерекше бағалайды. Яғни, философиялық тұрғыдан алсақ құндылықтар – адам үшін пайдалы мәнге ие болатындардың барлығы, адамзат қоғамының іргелі дамуы мен адамның жеке тұлғасын жетілдіруге тиімді ықпал ететіндерің барлығы құндылық болып

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 48 беті

табылады. Психологтар құндылықтарды тұлға аралық қатынас тұрғысынан қараудың өзіндік мәні бар екенін айтады. Құндылық ұғымында құндылық қатынастың объектісі болып табылатын заттардың сыртқы қасиеттерінің сипаттамасы, осы қатынастың субъектісі болып табылатын адамның психологиялық сапалары, құндылықтың жалпы мәнділігін көрсететін адамдардың өзара қарым-қатынасы ұштасады.

4. Көрнекілік материал: Презентация, Схемелар, таблицалар, слайттар.

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аширов Ш. А. Философия :оқу құралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
2. Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
3. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
4. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
5. Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group»ЖШС, 2021-260 бет
6. Жекебаева М. Философия :оқу құралы / М. Жекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

1. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
2. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
5. Иманқұл, Н. Іліми философия: дәрістер / Н. Иманқұл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
6. МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхаким. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
7. Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
8. Элдридж Ричард Өнер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Элдридж ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жәнісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
9. Юлән Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлән ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бақыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
10. Әл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Әл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Өлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы		39/11-
Дәріс кешені		58 беттің 49 беті

Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ғ. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.

11.Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

1.Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>

2.Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>

3.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары:

1. Аксиологияға анықтама беріңіз.
2. Аксиологияның орталық мәселелері қандай?
3. Құндылыққа анықтама беріңіз.
4. Құндылықтар мен антикалықтар адам өмірінде қандай рөл атқарады?
- 5.Жақсылық пен жамандық мысалындағы негізгі моральдық құндылықтардың диалектикасы.
6. "Құт", "қанағат", "тәуба", "әділет", "сабыр"санаттары.

Дәріс №9

1.Тақырып: Еркіндік философиясы

2.Мақсат: Философия тарихындағы еркіндік мәселесінің ерекшеліктері

3. Дәріс тезистері:

- 1.Философия тарихындағы еркіндік ұғымы.
- 2.Тұлғаның қалыптасу шарттары.
- 3.Алаш қайраткерлерінің философиясы еркіндік және тәуелсіздік идеялары.

Еркіндік – адамзатты ғасырлар бойы толғандырып келе жатқан, әлі де болса шешімін таппаған мәселе. Еркіндік философияның негізгі категорияларының бірі болса да, философиялық әдебиеттен оны толық сипаттайтын анықтама табу да қиын. Кеңестік философияда еркіндік көбіне тек қажеттілікпен байланысты қарастырылды да, жеке тұлғаның еркіндігі мәселесі көлеңкеде қалып қоя берді. Еркіндік туралы қазір де әңгіме көп, әсіресе адам еркіндігі қоғамға көгенделген кеңестік жүйе күйрегеннен бері бұл тақырып көп талқыланды, бірақ нақты шешімді табу қиын болып тұр.

Адамның толық еркіндігі мүмкін бе? Жеке адам бұрынғы заманды айтпағанның өзінде қазір еркіндікке, басқа адамнан, қоғамнан тәуелсіздікке қол жеткізді ме? Өзіңізді толық еркін адам ретінде сезіне аласыз ба? Әлі де болса жауабын таппаған бұл сауалдар алдымыздан үнемі шығып отырады. Зерттеушілердің бір тобы еркіндік бар деп мойындаса, екінші бір тобы оны жоққа шығаруда, ал үшінші көзқарас еркіндікті адам рухына ғана тән, ол адам өлгеннен кейін мүмкін деп тұжырымдайды. Көріп отырғанымыздай, еркіндік тақырыбы күрделі, көп пікірталас туғызып отыр.

Бірақ қиындығына қарамастан, бұл мәселенің түйінін шешу біздің қоғам үшін аса маңызды. Тәуелсіздікке отыз жыл бұрын ғана ие болған Қазақстан бұрынғы одақ көлеміндегі басқа республикалар секілді еркіндікке ие болудың, оны менгерудің шым-шытырық қиындыққа толы кезеңін басынан кешуде. Бұл түсінікті де. Бірден еркіндікке жете қою – иллюзия. Еркіндік адамға да, қоғамға да дайын күйінде берілген, табиғатына тән нәрсе емес. Ол – мәдениет дамуының жемісі, сондықтан да еркіндікке жету мәдениетті

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 50 беті

менгерудің қиын да күрделі, қарама-қайшылыққа толы жолынан өтуді, еркін тұлғалардың бірге өмір сүре білу өнерін үйренуді талап етеді.

Еркіндік тақырыбын қозғап отырғанымыздың тағы бір себебі – оның мемлекет деңгейінде ғана емес, осы қоғамда өмір сүріп отырған нақты адам, тұлға үшін маңыздылығында. **Адам еркін тандау жасағанда ғана өмірлік мақсатын анықтай алады**, басқаның әмірі мен күшінен қорыққаннан жасалған немесе еріксіз таңылған тандау мәнді өмірге жеткізбейді. Өмірдің мәні туралы ой шерткен философтардың бәрінің дерлік адамның әлеуметтік тіршілік етуші ретіндегі өмірінде арқа сүйер тіректерінің қатарында оның ақыл-ойы мен еркіндігін атап көрсетуі де сондықтан.

Еркіндік мәселесінің философия тарихында талдануына көз жіберсек, адамның еркіндігін теріске шығаратын философтардың пікірінше, адам табиғаттың жемісі болғандықтан оның болмысының субстанциональдық негіздерін табиғат белгілейді. Осы ағымның өкілі **П.Гольбахтың** пайымдауынша, адам бүкіл табиғатпен байланысты, сондықтан табиғат жаратқан өзі сияқты басқа да тіршілік етушілер секілді **адам да табиғаттың өзгермейтін заңдылықтарына бағынып өмір сүреді**. Оның өмірі табиғат сызған сызықпен жүреді, одан ауытқуға адамның еш шарасы жоқ. Гольбахтың пайымдауынша, адам табиғатқа ғана емес, қоғамдық қатынастарға да тәуелді.

Қоғам өз мүшелерінің ойларын, іс-әрекеттерін белгілі бір бағытқа салып, реттеп отырады, яғни нағыз еркіндікке адам емес, табиғат пен қоғам ие, ал адам үшін еркіндік оған табиғат күні бұрын берген қажеттілік қана, «адам өмірінің бір сәтінде де еркін болмайды, адамды ылғи да оның құштарлығын қоздыратын заттармен байланысты реалды немесе алдамшы пайда билейді».

Еркіндік туралы діни түсінікке жүгінсек, абсолюттік құндылық ретінде құдай ғана қабылданатындықтан, оның өзі ғана абсолюттік еркіндік және өзіне бағынышты **пенделерінің еркіндігін анықтайтын да құдайдың өзі**. Дін қоғамда еркіндікті реттеуші, оның шектен шығушылыққа ұласуына тиым салушы құрал ретінде болғаны тарихтан белгілі. Бірақ бұл онша тиімді, нәтижелі бола қоймағаны және қазір де болмай отырғаны жасырын емес. Мысалы, діни көзқарас үстемдік құрған Орта ғасырдан кейінгі Қайта Өрлеу дәуірі шектен шығудың «керемет» үлгілерін көрсетті.

Марксизм болса, адамды табиғаттан да, қоғамнан да тәуелсіз, тарихты да, өзін де еркін жасаушы деп жариялап, оның еркіндігін «жаңа, тарихи прогрессивті қоғам құруға бағытталған революциялық қызмет еркіндігі», - деп түсінді. Бірақ, бұл еркіндіктің іс жүзінде жеке адамның емес, тоталитарлық қоғамның еркіндігіне айналғаны бәрімізге мәлім. Философиялық терминді қолдансақ, бұл еркіндікті жүзеге асырудың тым әлеуметтендірілген тәсілі. Жеке индивидтің еркіндігі ұмыт болып, ол **жалпы қоғамның еркіндігі арқылы өзінен-өзі жүзеге асады** деп түсінілді. Бұл тәсіл нақты еркіндіктің жойылуына әкеліп соқты.

Экзистенциализмге келетін болсақ, бұл бағыттың өкілдерінің барлығы дерлік адамның қоғамнан еркіндігін қолдайды. **Адамның өзі – еркіндік**, әлі қалыптасып бітпеген, аяқталмаған жоба. Сондықтан ол үнемі өзінің мәнін іздеу барысында болып отырады. Экзистенциалистердің пікірінше, адам өте күрделі, ауыр, көбіне көзге көріне бермейтін табиғи және тарихи жағдайлардың аумағында өмір сүріп отыр, оларға төтеп беріп қана қоймай, қарсы күресе білу үшін адамға ең әуелі еркіндік қажет. Осындай еркін адамның нақты мысалын Альбер Камю тағдырымен талмай күрескен Сизифтің образы арқылы бейнеледі.

Еркіндікті адамға ең керек қасиет деп мойындағанымен экзистенциалистердің бәрі дерлік **абсолюттік еркіндікке** қарсы екенін ескерте кеткен жөн. Николо Аббаньяно абсолюттік еркіндік адамды құдай дәрежесіне дейін көтеріп, тым есіртіп жіберер еді деп пайымдайды. Оның пікірінше, мұндай еркіндік ойына келгенді істеумен, барлық нәрсеге

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 51 беті

деген еркіндікпен бірдей болады да, ақыр соңында ештеңеге деген еркіндікке айналады, айналасында жанжал мен кикілжіңнен басқа нәрсе жоқ бірдеңе болып шығады.

Сонда еркіндіктің өлшемі неде? Біздің ойымызша, еркіндіктің абсолютті еркіндікке немесе шектен шығушылыққа ұласуын тиым салу мен қатты шаралар арқылы тоқтату мүмкін емес. Адам өз еркіндігін сана деңгейінде реттеуді меңгеруі қажет, себебі «еркіндіктің онтологиялық негіздері жоғарыдан берілген емес, қоғам мен адамның өзінде. Осы тұрғыдан алғанда еркіндік адам мен қоғам шеңберінен шықпайтын адам жауапкершілігінің негізі». Яғни, адам еркіндігін реттеуші оның өзі, жауапкершілікті санасына сіңіруі. Адам дүниеге оған дейін қалыптасқан, әлеуметтендерілген қоғамның мүшесі ретінде келеді, саналы ғұмырында осы қоғамда өмір сүреді. Ол осы ортада қалыптасқан шарттылықтарды қабылдауға, олармен санасуға мәжбүр, яғни оның еркіндігі салыстырмалы түрде. Адам осыны ұғынған жөн. Ол бұл дүниеде жалғыз емес, өзінің іс-әрекеті, қызметі үшін басқа адамдардың, қоғамның алдында жауапты. Бұл жауапкершілік қоғам тарапынан болуы да қажет, әйтпесе қоғам адам еркіндігін реттеп отырған бұрынғы жүйеге қайтып келуіміз оп-оңай.

Біздің бұл пікіріміз экзистенциалистердің тұжырымдарына сәйкес екен. Хайдеггердің ойынша, адам өзімен-өзі, санасының тұңғық катпарларында тұйықталып қала алмайды. Ол өзін қоршаған дүниемен, заттармен, адамдармен үнемі қарым-қатынаста. Адамды қалыптастыратын да, экзистенциалистік терминді қолданып айтсақ, құрастыратын да осы қатынастар. Демек, адам еркіндігінің өлшемі – қоғамның басқа мүшелері. Н. Аббаньяноның да пікірі осы ойға ұқсас, тек ол оны анығырақ білдіреді. Н. Аббаньяноның пайымдауынша, адамның нағыз еркіндігі оның қоғамда орындауға тиісті парызын – ынтымақты қоғамда қайталанбас тұлға бола білу парызын – орындауында. Осы дұрыс пікір еркіндіктің біз бергелі отырған анықтамасының негізі.

Біздің ойымызша, **еркіндік – адамның өзіндік «Менін»**, өз өмірінің мәнін, өмірлік мақсатын таңдай білу және жүзеге асыру мүмкіндігі. Абсолюттік еркіндік болуы мүмкін емес деп ойлаймыз, еркіндік тек салыстырмалы. Себебі, еркіндік қадам басқан сайын тәуелділікпен бетпе-бет кездесіп отырады. Ол табиғат пен қоғам, басқа адамдар тарапынан болатын сыртқы кедергілер және адамның өзінің жігерсіздігі, рухының төмендігі, ақылының аздығы секілді ішкі кедергілер болуы мүмкін. Тәуелділік жолы жеңіл де түсінікті. Еркіндік жолы болса, адам үшін ең қиын, ең азапты жол. Еркіндікке адам талай талпыныс, адасудан кейін келеді. Ең бастысы – осы жолдан таймау, ол түбінде адам болуға, яғни мәнді өмір сүруге әкеледі. Өз еркіндігінің абсолютті емес, салыстырмалы екендігін адам ақылының көмегімен, байыпты түрде түсіне білген жөн. Еркіндіктің салыстырмалылығы оны терең уайымға салмауы тиіс. Адам ақылының оптимистік және пессимистік деңгейі болатыны белгілі. Дүниені субъективтік сезіну және түсіну адамды өз еркіндігін асықпай саралауға жетелейді. Ал қоршаған ортаның әсері адам тәуелділігінің себебі емес, алғы шарты ғана. Оны еркіндікке немесе тәуелділікке айналдыру адамның өз қолында. Сондықтан адам өмірге оптимистік көзқараспен қарап, өмір сүруге деген күшті жігермен қарулануы керек, ал пессимизм еркіндікті әлсіретпесе, күшейтпейтіні күмәнсіз. Еркіндікке жетуге ұмтылған адамға күшті жігер ғана емес, мықты ой қажет. Осы ретте белгілі философ Мераб Мамардашвилидің: « ...күшті ой ғана ақиқат. ...Біз әлсіз күйде болғанда, нашар ойлаймыз, нашар іс-әрекет жасаймыз», - деп, адамды өмірдің қандай кезеңдерінде болмасын өзінің күшті ойынан (М.Мамардашвили оны беретін философия деп түсіндіреді) қуат алып, ештеңеге мойымай, өзін де, өмірін де дұрыс қалыптастыра алатын мықты тұлға болуға шақырғанын есімізден шығармағанымыз жөн.

Бостандық дегеніміз – барлық нәрсеге ерік беру, рұқсат беру емес, ол ең алдымен, жауапкершілік, қажеттілікті түсіну. Бостандықтың алғы шарты – адамға таңдау

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-

58 беттің 52 беті

мүмкіндігін беретін ақыл-ойы және жан-жақты терең білімі. Өмір сүрудің жаңа, қазіргі кезеңінде табиғат пен әлеуметте еркіндік түсінігін терең түсіну қажеттілігі баю үстінде. Еркін болу – яғни, әлемде толық және ақылды болып қалуға мүмкіндік беретін шынайы тосқауылдарды түсіне білу, ал адам әлемді жасаушы объективті заңдарға сәйкес іс әрекет жасау керек. Э.Фромм еркіндікті адамның негізгі өсу мен даму жағдайы деп санаған. Ол – адам бас тарта алмайтын ұлы сый және ауыртпалық. Еркіндік – адамның өзінің іс әрекетіне жауапкершілік таныта отырып таңдаған альтернативаларды саналы ұғынуымен байланысты. Қазіргі философтар мен психологтардың зерттеулері бойынша жауапкершілік ересек тұлғаның әлеуметтік мінез құлқын ішкі реттеушісі ретінде орын алады деп қорытынды жасаған. Мұнда әңгіме жас жайында емес, оның тұлғалық өсуінде болып отыр. Кішкене бала үшін қажетті сыртқы жағдайлар мен шектеулер орын алатын болса, ал ересекте тұлғаның өзінің еркін қабылдаған максаттары мен құндылықтары болып табылады. Ересектер үшін сыртқы стимулдар мен еске түсірулер қажет емес. Тұлғаның ішкі еркіндігі, бостандығы оның жауапкершілігімен шектелмейді, керісінше, жауапкершілігінің арқасында мәнге және мазмұнға ие болады. Жауапкершіліктің дамымауы немесе оның тіптен болмауы адамға толығымен еркін тұлға болуға кедергі жасайды, бірақ, сонымен бірге ол оны жағдайларға құл етіп, ішкі бақылауға тәуелді етеді. Сонымен еркіндік мәселесі жауапкершілік мәселесімен тығыз байланысты. Жауапкершілік – еркіндіктің басқа бір жағы болып табылады. Ол ересек тұлғаға тән және өзін саналы түрде жасайтын іс әрекеттерінің себептері мен өзінің ойлары мен әрекеттерін ішкі бақылауда көрінеді. Әлеуметтік жауапкершілік өзінің жеке эгоистік қызығушылықтарына емес, қоғам мен басқа адамдардың қызығушылықтарына сәйкес өзін өзі ұстай білудегі адамның бейімділігі. Тек еркін және жауапкершілігі жоғары тұлға өзін әлеуметтік мінез құлқын жан –жақты дамыта алады және жоғары дәрежеде өзінің потенциалын аша алады. Сонымен, жоғарыда тұлға жайында айтылғандардың барлығын қоса келе, оның қалыптасуына әсер ететін факторларды бөліп көрсетеміз.

Олар:

- 1) адамның өзінің қабілеттілігі мен нышандарын көрсете білуге мүмкіндік жасайтын іс әрекеті;
- 2) адамның басқа адамдармен ауызба- ауыз сөйлесуі кезінде ғана емес, адамзаттың адами қасиеттерін, салт дәстүрлері, әлеуметтік нормалар мен ережелерді меңгеруі арқылы көрінетін, болатын қарым -қатынасы;
- 3) жеке және әлеуметтік мінез құлық жауапкершілік әдістері мен формаларын болып жатқан жағдайларға байланысты таңдап алуда көрінетін адамның шығармашылығы, мұны еркіндік сөзінің синонимі деп алуға да болады.

Мінекей осы факторларды адам негізгі қоғамдық рөлдерді меңгеруі арқылы әлеуметтену процесінде дамытады.

Алаш қайраткерлерінің философиясы еркіндік және тәуелсіздік идеялары.

Алаш қозғалысының негізгі идеясы демократиялы қоғам қалыптастырып, сөзсіз еркіндік пен дамудың алғышарты ретінде қазақтың ұлттық мемлекетін құру болатын. Бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан мемлекеті – сол идеяның жемісі. Алаш идеясы әсірешіл ұраншыл қазақтың ойы емес, жалпыадамзаттық құндылық этикасын сақтай отырып, отарлық езгінің құрсауында тұншыққан жұртын азаттыққа шақыру болатын. Тарихшы Мәмбет Қойгелді «Тарих - күрес алаңы» кітабында Алаш идеясы жайында: «Қазақ ұлтшылдығының өзекті жібі, діңгекті ойы «менің ұлтым өзгеден ерекше, артық» сияқты мазмұндағы ұран болған жоқ. Ол елім деген қазақтың оқыған азаматының надандық пен отарлық езгінің құрсауында тұншыққан жұртын азаттыққа шығару, өзгемен тең ету жолындағы қызметке әзірлігін білдіретін шешімі және осы мақсат үшін күреске шақырған үндеуі болатын», – дейді. Және сондай-ақ «Қазақ ұлтшылдығының концептуалдық

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 53 беті

деңгейде және жалпыадамзаттық құндылықтар арнасында қалыптасып, оны ұлт зиялыларының сенім және күрес қаруы дәрежесіне жеткізу ісінде Әлихан Бөкейхан жетекші рөл атқарды» дегенді де М. Қойгелді зерттеулерінде жиі келтіріп отырады. «Әлихан Бөкейхан жай қатардағы ұлт азаттық қозғалысының белсенді тұлғасы емес. Ол – жаңа мазмұн, сипаттағы қазақ азаттық қозғалысының негізін қалаушы көш бастаушысы, лидері. Оның азаттық қозғалысын жаңа интеллектуалдық деңгейге көтеру ісіндегі еңбегін кезінде бүкіл ел-жұрты, патшалық және советтік биліктер мойындаған», –деп жазды алаштанушы ғалым М.Қойгелді. Алаш үкіметі үшін жетекші рөл атқарған Әлихан Бөкейханның қызметін тіптен қарсыластары да мойындады. Сондай оппоненттердің бірі Бақытжан Қаратаев Бөкейханға жолдаған хатында: «Меніңше жалғыз сен ғана халықтың ықыласына лайықсың. Жалғыз сен ғана халқым үшін қызмет жасадым деп айтуға хақылысың», – деп жазды.

Алаш идеясы ұлттық бірігу концепциясына алып келді.

Ол тұста қазақтың оқыған, саяси орталықтарда білім алған, мемлекет құрылысын қалыптастыру жөн-жосығын білетін ұлт зиялыларының басын біріктірді. Соның арқасында Алаш идеясын аясында мыңдаған қазақтың басы бірікті. Мұхтар Құл-Мұхаммед «Алаш қайраткерлері саяси-құқықтық көзқарастарының эволюциясы» атты еңбегінде: «Қазақстанның Ресейге бодан болғаннан бергі тарихындағы жиырмасыншы ғасырдың алғашқы ширегін «саяси күрестер мен рухани жаңғыру кезеңі» деп айтуға әбден болады. Бұл кезеңде саяси күрес сахнасына Ресейдің аса үлкен ғылыми, саяси орталықтарында білім алған, сол кезеңдегі Еуропадағы саяси күрестің бет алыс бағдарларынан әбден хабардар, экономика, құқық тарихы мен теориясын терең меңгерген қазақ зиялыларының үркердей озық ойлы тобы шықты. Олардың басым көпшілігі ғылымға емес – утопияға, демократияға емес – авторитаризмге негізделген большевизм идеясын қабылдамай, баррикаданың арғы бетіне шығып, өз елінде, өз жерінде отырып азап шеккен қазақ халқының мұң-мұқтажын қорғауды мақсат еткен «Алаш» партиясын ұйымдастырды. Ел алдындағы ұлы мақсаттарды жүзеге асыратын атқарушы билік органы – «Алаш Орда» үкіметін құрып, ұлттық-аумақтық негіздегі «Алаш автономиясы» мемлекеттігін жариялауға талпыныс жасады». Бұл идея сол уақыттағы советтік-тоталитарлық жүйеге ұнамады. XX ғасырдың басында қалыптасқан Ұлттық идеяны советтік билік өз қолымен тұншықтырып, саяси көшбасшылар мен ұлт зиялыларына қуғын-сүргін ұшыратты. «Қазақ халқының ұлттық, саяси санасын қалыптастырудағы ең биік белес болған XX ғасыр басындағы осы бір қазақ зиялылары алдыңғы қатарлы тобының саяси қызметі де, құқықтық көзқарастары да, тіпті ғылыми, әдеби мұралары да ұзақ жылдар бойы жабық тақырып саналып, зерделі зерттеулерге объект бола алмады», – дейді алаш қайраткерлері тақырыбында сүбелі үлес қосқан ғалым Мұхтар Құл-Мұхаммед. Әлихан Бөкейхан Тәуелсіз Қазақстан мемлекетін құру идеясы қазақтың ұлттық ерекшеліктерін сақтай отырып, халықтың сана-сезімін оята жүріп, бодандық құрсауын бұзып шығуға болатынын көрсетті. Жемісін Тәуелсіз Қазақстан мемлекеті көрді. Бүгінгі билік сол идеяны мойындамаса да, Әлиханды ұлт көсемі ретінде тани алмаса да, Алаш көсемінің құрған мемлекетінде өмір сүріп отыр. Ұлы «Орыс идеясы» іспетті ұлттың саналық рухани болмысын анықтайтын «Алаш идеясы» қазақ топырағында қалыптасты. Өркенін жайды. Ұлттық идея негізінен XX ғасырдың басында әлемдегі, Ресейдегі геосаяси жағдайдың өзгеруімен жүзеге асқанымен, оның әлеуметтік, саяси, рухани тамыры ғасырлар тереңінен бастау алғанын ұмытпаған абзал.

4. Көрнекілік материал: Презентация, Схемелар, таблицалар, слайттар.

5. Әдебиет:

Негізгі:

ONTÜSTIK-KAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		
		39/11- 58 беттің 54 беті

- 1.Аширов Ш. А. Философия :оқу құралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
- 2.Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
- 3.Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
- 4.Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
- 5.Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2021-260 бет
- 6.Джекебаева М. Философия :оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

- 1.Кенни Э.Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
- 2.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
- 5.Иманкүл, Н. Іліми философия: дәрістер / Н. Иманкүл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.
- 6.МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхахим. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
- 7.Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
- 8.Элдридж Ричард Өнер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Элдридж ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жәнісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
- 9.Юлән Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлән ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бақыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
- 10.Әл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Әл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ғ. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.
- 11.Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Каз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

- 1.Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>
- 2.Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 55 беті

3.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары:

1. Философиядағы еркіндік өзін-өзі көрсету тәсілі ретінде сипаттаңыз.
2. Философиялық білім тарихындағы таңдау еркіндігі мәселесінің камтылуы.
3. Алаш философиясындағы еркіндік мәселесі.

Дәріс №10

1. Тақырып: Өнер философиясы

2. Мақсат: Қазіргі философиядағы өнерді зерттеу стратегиясының ерекшеліктері.

3. Дәріс тезистері:

1. Эстетикалық сананың мәні.
2. Өнер философиясының негізгі санаттары.
3. Қазақ халқының өнер философиясы

Эстетикалық сана - адам өзі өмір сүріп отырған шындықтың құбылыстарын әсемдік пен ұсқынсыздық, трагикалық және комикалық тұрғысынан бейнелейтін эстетикалық түсініктер жиынтығы. Ол – рухани мәдениет феномені. Гегель атап көрсеткендей, адамның ақыл-ойы сезімдерсіз өмір сүре алмайды. Эстетикалық сезімнен жүрдай адамды рухани дамыған адам деп айта алмаймыз.

Эстетикалықты, немесе, сұлулықты асқақтату антика дүниесінен ерекше байқалады. Антика ойшылдары адамның рухани қызметіне ерекше мән берді. Олар руханилықтың ішкі мазмұнына ғана емес, сыртқы формасына да назар аударып, **сұлулық, шама, үйлесімдік, кемелдік** категорияларын болмыстың негізгі категорияларының қатарына қосты. Антика дүниесі сұлулықты адамның ғана емес, **бүкіл дүниенің атрибуты** деп түсінді. Яғни, антикалық эстетикада **сұлулық туралы ілім болмыс туралы іліммен біртұтас** деп қарастырылды және осы ерекшелік Орта ғасыр эстетикасының философиясы мен теологиясынан да байқалады.

Қайта Өркендеу дәуірінде эстетикалық алдыңғы орынға шықты және адамның сұлулығына басты назар аударылып, Сұлулық Ақиқат пен Ізгіліктен жоғары қойыла бастады және Сұлулық антикадағыдай дүниенің бойында емес, адам қызметінің нәтижесі болып саналатын Өнерде деп жарияланды. Яғни, Ақиқат дүниеге тән, ал Сұлулық өнерге тән деп қарастырылып, Ақиқат пен Сұлулықтың арасы бөліне бастады. Қазіргі терминмен айтқанда, өнер өнер үшін ғана өмір сүреді, Сұлулық Ақиқат пен Ізгіліктен жоғары. Осы ұстаным философия тарихында романтизмде, классикалық неміс идеализмінде, неокантиандықта байқалады. Мысалы, Б.Кроченің пайымдауынша, өнер – ең жоғары нақты дүние, ол танымнан және моральдан тыс, өнерді жасаушы адам өздігінен толыққанды, оған табиғат та, қоғам да керек емес және рухтың ақиқат әлемі, болмыстың ең жоғары нақты көрінісі – өнер әлемі. Сартрдың пікірінше, адамның экзистенциалдық табиғатына бойлай алатын тек өнер ғана. Гегелдің: Ақиқат мен Сұлулықтың арасында қатаң шекара жоқ., Сұлулық дегеніміз – Ақиқат, табиғат заңдары мен сұлулық заңдары ажырамас бірлікте, табиғаттағы сұлу нәрсенің бәрі – табиғат заңдарының көрінісі. Адам сұлулықты өнерден ғана емес, табиғаттан, қоғамнан, басқа адамдардан іздейді.

Ағарту дәуірінде рационализм үстем болды, өнер дүниені танып-білу құралы емес, адамның өзін-өзі жүзеге асыру формасы деп есептелді. XIX ғасырдың соңынан бастап С.Кьеркегор, Ф.Ницше, О.Шпенглер және тағы басқа ойшылдар рационализмнің дағдарысы туралы жариялап, мәдениетке ақыл-ой, ерік және сезімнің, яғни Ақиқат, Ізгілік және Сұлулықтың бірлігін қайта енгізу идеясын ұсынды. Олардың пікірінше, адам дүниені, өзін танып білу үдерісінде ақыл-оймен немесе ерікпен шектелмей, дүниені

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		39/11- 58 беттің 56 беті

эстетикалық тұрғыдан қабылдауы тиіс, тек эстетикалық қана мәдениеттің тұтастығын қамтамасыз ете алады. Бұл пікірге біз де қосыламыз және ол қазақ халқының Сұлулық туралы түсінігіне сай келеді.

Эстетикалық сананың құрылымына заттар мен құбылыстардың эстетикалық құндылығын, сонымен қатар, адамның эстетикалық практикасын: адам жасаған заттардың, табиғат құбылыстарының, адамдардың арасындағы қатынастардың әдемілігін ұсқынсыздық және әсемдік, асқақтық және төмендік, трагикалық және комикалық тұрғысынан бейнелейтін көзқарастар, сезімдер, талғамдар, пікірілер, түсініктер, теориялар және идеалдар кіреді. Эстетикалық сана **психологиялық** (сезімдер, талғамдар) және **теориялық-идеологиялық** (идеялар, теориялар) деңгейлерден тұрады. Екінші деңгей біріншісінен жоғары және оны эстетика ғылымы зерттейді. Қоршаған шындыққа эстетикалық қатынас немесе эстетикалық сана практикалық қызметте ғана емес, ерекше сала - **өнерде** көрініс табады. Өнердің қоршаған дүниені бейнелеу екені сөзсіз. Бірақ өнер туындыларында елестетудің жасампаз күші ерекше байқалады. Осы ерекшелік туралы Кант: “Біз материалды табиғаттан алғанымызбен, бұл материал мүлдем басқа нәрсеге, атап айтқанда, табиғаттан асып кететін нәрсеге өңделуі мүмкін”, -деген болатын.

Өнердің функциялары:

- 1) **танымдық** - өнер туындыларының көмегімен адам өзінің өрісін кеңейтеді, дүние, табиғат, адам туралы білімін толықтырады.
- 2) **тәрбиелік** - эстетикалық идеал арқылы өнер адамның жан дүниесіне, мінез-құлқына, түсініктеріне зор ықпалын тигізеді.
- 3) **эстетикалық** - өнер эстетикалық талғам қалыптастырады, адамның шығармашылық рухын, шығармашылық бастауын оятады.
- 4) **гедоникалық** - өнер туындылары адамға ләззат береді.

Өнер тұлғалық сипатқа ие, оны жасайтын да, қабылдайтын да, қолданатын да тұлға, сондықтан өнер туындысының мазмұны, оны түсініп-бағалау деңгейі тұлғаның ерекшеліктерін бейнелейді. Өнер қоғамдық сананың басқа формаларымен, әсіресе саясатпен тығыз байланысты. Бірақ нағыз өнер саясаттан жоғары тұруы тиіс, ал өнер саяси тапсырмаларды орындаушыға айналғанда, өзіндік құндылығын жоғалтады.

Қазақ халқының эстетикалық санасы, Сұлулық туралы түсінігі оның көшпелі өмір салтының негізінде қалыптасты. Шоқан Уәлиханов атап көрсеткендей, табиғат адамды жаратушы ғана емес, оның бүкіл қоғамдық өміріне әсер етуші фактор. Ш.Уәлиханов көшпелілер мәдениетінің экологиялық шарттылығы туралы (материалдық игіліктерді өндіру мәдениетінен бастап киім кие білу мәдениетіне дейін) алғашқылардың бірі болып айтты. Табиғат жеке адамдардың ғана емес, тұтас халықтардың тіршілік-тұрмысының, ұлттық психологиясының, тілі мен өнерінің бастауы екендігін де Шоқан жете түсінді. Оның: «Таудың түнерген тағы көркі сұлу болғанымен, көңіліңізді құлазытып, зілдей боп еңсеңізді басып тұрады... Тауда өмір сүрген соң жайдары, бейқам халық бола кою қиын. ...Сахарада тынысыңыз біртүрлі кеңейіп, ой-өрісіңіз де қанат жаза түседі, онда етек-жеңді кеңге салып, емін-еркін жүресіз...Тек сахаралықтар ғана уайымсыз, көңілі шат жүре алады», - деген ойлары адам мен табиғаттың ажырамас байланысын дәл көрсетеді. Қазақ халқының сөз өнерін аса жоғары бағалаған Шоқан өз халқының ақындық дарынының, суырып салма қасиетінің де құпиясын табиғаттан іздейді, ашық аспан, шексіз кең дала аясында табиғатты тамашалаумен кешкен өмір көшпелілердің таңғажайып поэзиясының, терең ой түйе білуінің негізі болуы керек деген болжам айтады. Бұл жерде де Шоканның философиялық материализмі анық сезіледі. Шынында да әсем ойды әсем болмыс тудыратыны күмәнсіз емес пе? Қазақ халқы Сұлулықты адамның ақыл-ойынан жоғары тұратын немесе бөлек өмір сүретін емес, онымен біртұтас, үйлесімді құбылыс ретінде қарастырды. Бұл ерекшелік қазақтың әйел сұлулығын түсінуінен жақсы

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		

39/11-
58 беттің 57 беті

байқалады. Қазақ үшін сұлу әйел ең алдымен ақылды әйел. Осындай ұстаным қазақтың көрнекті ақын-жырауларының шығармаларынан жақсы байқалады. Қоғам ойшылы міндетін атқарушы ақын-жыраулар қазақтың болашағы қазақ әйеліне тығыз байланысты екендігін үлкен көрегенділікпен түсіне білді. Себебі, ұрпақ тәрбиесі ошақтың отын сөндірмеуші қазақ әйелінің қолында.

Өміріне мән беретін сүйген жар, рухани мықты ұрпақ тәрбиелейтін ана туралы ойларын қазақтың белгілі ақыны Шал ақын жақсы әйел бейнесі арқылы жеткізеді. Ақынның түсінігінде жаман әйел алған еркектің жауы мен соры үйінде, ол еркекті тек жаман атаққа қалдырады. Мал-дәулетсіз адам кедей емес, «суық үй, арық соғым, өтпес пышақ, шабан ат, жаман әйелдің» иесі кедей. Шал ақын камшының сабындай қысқа өмірді жақсы әйелмен қосылып, мәнді өткізуге шақырады және осындай әйелдің жан-жақты сипаттамасын береді. Ол ең әуелі ақылды әйел. Шал ақында әйел көркін сипаттаған тіркестер кездеспейді, ол әйелдің ішкі сұлулығына көбірек үңіледі. Жақсы әйел шаңырақтың тірегі, отбасының берекесі. Жақсы әйел жақсы жар ғана емес, ел мен елді табыстырар, ағайын мен ағайынды жалғастырар жақсы келін. Қазақ табиғатынан жатпен де, ағайын-бауырмен де араласуға, іштесуге бейім халық, онсыз қазақты елестетудің өзі қиын.

Қорыта айтсақ, қазақ халқының Сұлулық философиясы эстетикалық сана туралы негізгі философиялық ұстанымдармен үндес және қазіргі жастарға үлгі боларлық философия.

4. Көрнекілік материал: Презентация, Схемелар, таблицалар, слайттар.

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аширов Ш. А. Философия :оқуқұралы / Ш. А. Аширов. - Қарағанды :MedetGroup, 2023. - 284 бет.
2. Темірғалиев, Қ. А. Философия: оқу құралы/Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
3. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / Қ.Б. Кемелбеков. - Алматы: Эверо. 2016-140 бет.с
4. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2015
5. Кемелбеков, Қ. Б. Оразымбетова З.Ш. Философия: оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group»ЖШС, 2021-260 бет
6. Джекебаева М. Философия :оқу құралы / М. Джекебаева. - Алматы : Newbook, 2022. - 260 бет.

Қосымша:

1. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 3-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = The rise of modern Philosophy: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. Г.Ж. Нұрышева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.-412 б. с.: Рухани жаңғыру)
2. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world: монография / Э. Кенни; Қаз.тіл ауд. А.Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.]: Ұлттық аударма бюросы, 2019.- 412 б. с.: Рухани жаңғыру
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy: монография / Э. Кенни; ауд.С.А.Аяпбекова, Н.Т.Базарбай, А.Рыскиева. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с.: [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с.: (Рухани жаңғыру).
5. Иманқұл, Н. Ілімі философия: дәрістер / Н. Иманқұл. - Алматы: Эверо, 2015.- 368 б. с.

ONTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы Дәріс кешені		
		39/11- 58 беттің 58 беті

6. МакГиннис Джон Классикалық араб философиясы: антология = Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources : оқулық / Джон МакГиннис, Дэвид С. Райсман ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Б.Ш. Абдилхақим. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 476 б. с.
7. Рассел Бертран. Батыс философиясының тарихы = The History of Western Philosophy : оқулық / Бертран Рассел; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А. Шәріп. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 896 б. с.
8. Эдмунд Ричард Онер философиясы. Кіріспе = An Introduction to the Philosophy : оқулық / Ричард Эдмунд ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Е. Жеңісұлы. - 2-ші бас. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 304 б. с.
9. Юлэн Фың Қытай философиясының қысқаша тарихы = A short History of Chinese Philosophy : оқулық / Фың Юлэн ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. Қ. Бақыт. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 368 б. с.
10. Эл-Руайхеб Халид, Ислам философиясы: Оксфорд оқулығы = The Oxford Handbook of Islamic Philosophy : оқулық / Халид Эл-Руайхеб, Сабина Шмидке ; ред. А. Б. Исембердиева ; Қаз. тіл ауд. А.Ф. Тасболат. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2020. - 828 б. с.
11. Қасабек А. Қазақ философиясы : оқу құралы / А. Қасабек, Ж. Алтай. - Алматы : New book, 2022. - 216 бет с. (Шифр 87(5Қаз)я73/Қ 43-776833)

Электрондық оқулықтар:

1. Кемелбеков Қ.Б., Оразымбетова З.Ш. Философия: Оқу құралы. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС, 2023 - 260 бет <https://aknurpress.kz/reader/web/2853>
2. Қазақбаева Ж.Р. Философия негіздері: оқу құралы (2-ші басылым). Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2019. – 302 б <https://aknurpress.kz/reader/web/1130>
3. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017. ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/reader/web/1977>

6. Бақылау сұрақтары:

1. Қазіргі философия – өнердің мәні
2. Өнер философиясы философиялық білімнің ерекше проблемалық саласы ретінде.
3. Қазақ халқының өнер философиясы